

Anna Gruca

Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska

anna.maria.gruca@uj.edu.pl

ORCID 0000-0001-6530-9779

Rola polskiej książki i jej instytucji w utrzymaniu więzi międzyaborowych w drugiej połowie XIX w.

Abstract

The role of the Polish book and its institutions in maintaining relations among three annexed territories Poland in the second half of the 19th century

In the second half of the 19th century, when Poland was divided between three invaders, the book and its institutions were a factor that enabled contacts for people (above all: people of the Polish science and culture), who lived in three annexed territories, first of all in the maintenance of national consciousness. A special role was played by a book trade, which business was led despite the states borders (on the three annexed territories), in spite of functioning of the censorship. Printing houses led a similar activity. A retrospective and current bibliography of Polish publishing output has been prepared, irrespective of the publication places of books.

Key words: national identity – book trade in the second half of the 19th century – bibliography in the second half of the 19th century – printing houses in the second half of the 19th century – libraries in the second half of the 19th century.

Słowa kluczowe: świadomość narodowa – księgarstwo w 2. połowie XIX w. – bibliografia w 2. połowie XIX w. – drukarnie w 2. połowie XIX w. – biblioteki w 2. połowie XIX w.

„Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” – Udział zagranicznych recenzentów w ocenie publikacji; Stworzenie angielskojęzycznej wersji wydawniczej publikacji; Digitalizacja tomów archiwalnych rocznika w celu zapewnienia otwartego dostępu do nich przez Internet oraz wdrożenie i utrzymanie cyfrowej platformy redakcyjnej – zadanie finansowane w ramach umowy nr 653/P-DUN/2019 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.

Na podzielonych między trzech zaborców ziemiach polskich występowało wiele czynników, które dezintegrowały naród polski¹. Zalicza się do nich przede wszystkim instytucje związane z aparatem państwowym, różne w poszczególnych zaborach, takie jak szkoła, wojsko, administracja. Także gospodarka poszczególnych zaborów była bardziej powiązana z gospodarką państw zaborczych niż pozostałych części ziem polskich. Procesy integracyjne utrudniała ponadto zła komunikacja między poszczególnymi zaborami, której często świadomie nie rozwijały państwa zaborcze. Oczywiście nie należy tu zapominać o celowej polityce wynaradawiania prowadzonej przez zaborców. Nie brakowało jednak czynników, które integrowały podzielone ziemie polskie. Zalicza się do nich wspólny język i kulturę, tradycję i historię. We wszystkich tych obszarach dużą rolę można przypisać książce, bez której niemożliwa byłaby łączność ludzi nauki i kultury. Dzięki książce mogły rozpowszechniać się idee, prądy literackie, wspólne dla całego narodu. Pomagała utrzymać jedność polskiej nauki, poznawać poglądy uczonych pracujących w różnych zaborach, podejmować polemiki i dyskusje naukowe. Doskonale to widać na przykładzie historii, którą w okresie zaborów zajmowali się zarówno uczeni związani z wyższymi uczelniami, jak i nauczyciele szkół średnich, a także liczna rzesza uczonych prywatnych i amatorów. Dokumentowanie ojczyzny historii postrzegano jako jedną z podstaw życia narodowego. W dawnych dziejach widziano potwierdzenie wielkości i wartości narodu pozbawionego własnego państwa. Wiele uwagi poświęcano badaniu przyczyn upadku Polski. Różne stanowiska wobec tego problemu stały się podstawą powstania szkół historycznych: najpierw krakowskiej, a potem warszawskiej. W omawianym okresie powstawały też monumentalne dzieła, które traktowały ziemie polskie jako całość, takie jak *Bibliografia polska* Karola Estreichera, *Lud* Oskara Kolberga, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych ziem słowiańskich*, który zawierał informacje geograficzno-historyczne o miejscowościach polskich leżących na terenie wszystkich zaborów. Rolę integracyjną odgrywały utwory popularnych pisarzy. Można tu wskazać chociażby Henryka Sienkiewicza. Jego *Potop* był drukowany w odcinkach w czasopismach Krakowa („Czas”), Warszawy („Słowo”) i Poznania („Dziennik Poznański”). Dwa lata później w tych samych dziennikach ukazywał się *Pan Wołodyjowski*. Podobnie było z powieścią *Quo vadis*, która także była drukowana równocześnie w trzech zaborach.

¹ A. Galos, *Tendencje integracyjne i dezintegracyjne na ziemiach polskich w dobie powstaniowej (do 1914 r.)*, [w:] *Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX-XX w.*, pod red. H. Zielińskiego, Wrocław 1976, s. 9-33.

Księgarstwo i ruch wydawniczy

Mieczysław Rulikowski pisząc o roli księgarstwa polskiego w czasie zaborów stwierdzał, że ze względu na jego misję kulturalną „należało do tych nielicznych dziedzin życia narodowego, które poza warunkami cenzuralnymi i ekonomicznymi, mogły nie liczyć się z faktem podziału kraju”². Powtarzając to stwierdzenie w referacie przygotowanym na pierwszy Zjazd Księgarzy w Lublinie w 1918 r. dodawał, iż „służąc interesom całego narodu, nie chcąc i nie mogąc zacieśniać się w obrębie jednej dzielnicy [...] stanowiło księgarstwo jeden organizm, było księgarstwem polskim”³. Jedność polskiego księgarstwa przejawiała się na kilku płaszczyznach. Książki wydawane na terenie jednego zaboru były obecne w asortymencie księgarń dwóch pozostałych. W autonomicznej Galicji import wydawnictw z terenu Królestwa Polskiego czy zaboru pruskiego nie napotykał w zasadzie na przeszkody. W Krakowie działała od 1886 r. filia księgarni J.K. Żupańskiego z Poznania, prowadzona przez Stefana Żupańskiego. Miała ona na składzie wydawnictwa poznańskiej księgarni, łącznie z wartościową serią „Pamiętniki z XVIII Wieku”. S. Żupański planował otworzyć filię także we Lwowie. Gdy w 1891 r. księgarnię Żupańskiego kupiła Spółka Wydawnicza Polska, nadal podtrzymywała kontakty z Poznaniem i książki publikowane przez działającą tam wciąż księgarnię pod firmą J.K. Żupańskiego, będącą już własnością Zygmunta Celichowskiego, docierały do Krakowa⁴.

Dystrybucja książek odbywała się też poprzez tzw. składy główne. I tak np. księgarnia Leonarda Zwolińskiego w Krakowie prowadziła skład główny na Galicję publikacji warszawskiej firmy Teodora Paprockiego. Szerokie kontakty z księgarzami wszystkich zaborów utrzymywał lwowski księgarz Adam Dominik Bartoszewicz⁵. Prowadził skład główny warszawskiej firmy Celsa Lewickiego i Sp. Jego wydawnictwa rozprowadzały natomiast w Warszawie m.in. księgarnie Salomona Lewentala, Ferdynanda Hoesicka, Gustawa Sennewalda. W zaborze pruskim kontakty handlowe łączyły go z firmą Żupańskiego w Poznaniu oraz Józefa Buszczyńskiego z Torunia. W „Kurierze Poznańskim” można znaleźć wiadomość o jeszcze innego rodzaju kontaktach w dystrybucji nakładów między zaborami. W grudniu 1897 r. kilkakrotnie zamieszczono

---

² M. Rulikowski, *Księgarstwo i czytelnictwo polskie wobec wojny*, Warszawa 1915, s. 4. Powtórzył to niemal dosłownie w swoich wspomnieniach L. Fiszer. Zob. L. Fiszer, *Wspomnienia starego księgarza*, Warszawa 1959, s. 69.

³ M. Rulikowski, *Księgarstwo polskie w Królestwie w czasie wojny*, Warszawa 1918, s. 5.

⁴ A. Gruca, *Wydawnictwa poznańskie w asortymencie księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej w Krakowie (1890-1916)*, [w:] *Kultura książki w Krakowie doby autonomii galicyjskiej. Praca zbiorowa*, pod red. M. Kocójowej, Wrocław 1991, s. 49-62.

⁵ M. Konopka, *Adam Dominik Bartoszewicz redaktor, księgarz i wydawca lwowski (1838-1886)*, Kraków 1995, s. 121-124.

w nim ogłoszenie o zawarciu umowy ze Spółką Wydawniczą Polską w Krakowie, na mocy której można było zamawiać prenumeratę serii „Nowa Biblioteka Uniwersalna” publikowanej przez Spółkę za pośrednictwem redakcji „Kuriera”. W jednym z numerów zamieszczono wykaz tytułów wydanych w ramach serii w 1896 r.⁶

Z kolei import książek z Galicji do Królestwa Polskiego i zaboru pruskiego utrudniała cenzura państw zaborczych. Janusz Kostecki wyliczył, iż 28% publikacji docierających do Królestwa objętych było całkowitym zakazem cenzury. Kolportowano tu głównie książki opublikowane przez wydawców z Krakowa i Lwowa (90%). Książki sprowadzono stosunkowo niedługo od daty opublikowania: 2/3 tytułów trafiało do urzędu cenzury w roku ich wydania. Czytelnicy z tego terenu mieli więc dostęp do względnie aktualnej oferty wydawców galicyjskich⁷. Księgarnie w Królestwie Polskim dysponowały jednak ofertą znacznie szerszą niż dopuszczona przez cenzurę, ponieważ książki docierały tutaj również drogami nielegalnymi. Jak wspominał Ludwik Fiszer, księgarnia Wendego w Warszawie, w której wówczas pracował, posiadała na składzie książki niemal wszystkich wydawców galicyjskich i poznańskich. Tytuły zakazane przez cenzurę przechowywane były w specjalnym zakonspirowanym magazynie, pod lokalem księgarni. Znajdowały się tam „wszystkie ważniejsze wydawnictwa będące na indeksie, które ekspediowało się księgarzom *bez faktury*”⁸. Księgarze galicyjscy uciekali się do rozmaitych podstępów, aby książki zakwestionowane przez cenzurę pozostałych zaborów docierały jednak na te tereny. Wojciech Gottlieb pisał o ich dostarczaniu za pośrednictwem nieświadomych tego faktu księgarzy niemieckich. Przesyłano paczkę z książkami np. do Lipska, a wkrótce po tym pismo informujące o pomyłce i zawierające prośbę, aby nie rozpakowując paczki przekierowano ją do właściwej księgarni warszawskiej. Wykorzystywano tutaj fakt, iż cenzura carska nie kontrolowała książek nadchodzących z Niemiec⁹.

Książki wydane w innych zaborach oraz na emigracji starali się sprowadzać księgarze poznańscy, choć wiązało się to, zwłaszcza w ostatniej ćwierci XIX w., z groźbą kary grzywny i więzienia wymierzaną przez władze zaborcze. Doświadczyl takich represji Jan Konstanty Żupański, w którego księgarni policja przeprowadzała częste rewizje. Ich wynikiem była zazwyczaj konfiskata książek oraz kara grzywny dla księgarza. Notatki policji wskazują na rozległe

⁶ *Zaproszenie do przedplaty*, „Kurier Poznański” 1897, t. 26, nr 298 z 31 grudnia, s. 1.

⁷ J. Kostecki, *Publikacje importowane na rynku księgarskim zaboru rosyjskiego w latach 1865-1904. Z problemów geografii kontaktów*, [w:] *Książka i prasa w systemie komunikacji społecznej. Przeszłość, dzień dzisiejszy, perspektywy*, pod red. M. Judy, Lublin 2002, s. 52-54.

⁸ L. Fiszer, dz. cyt., s. 69.

⁹ W. Gottlieb, *Księgarstwo małopolskie przed wojną światową*, „Przegląd Księgarski” 1933, t. 9, s. 188-189.

kontakty Żupańskiego z ośrodkami wydawniczymi w różnych częściach ziem polskich, m. in. Krakowem, Lwowem, Wadowicami, Warszawą, Wilnem¹⁰. Inny poznański księgarz, Mieczysław Leitgeber, również wykazywał się sporą aktywnością w tym zakresie. Relacje handlowe łączyły go z księgarzami w Warszawie (Michał Glücksberg), Lwowie (Karol Wild) i Krakowie (Daniel Edward Friedlein). Książki wydane na terenie Galicji rozpowszechniał też w swojej księgarni Jarosław Leitgeber. Szeroko reklamował w swoich prospektach np. serię „Nauka i Sztuka”, zaplanowaną przez Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych we Lwowie dla osób ze średnim wykształceniem, a mającą się składać z prac popularnonaukowych z zakresu historii, historii sztuki, literatury¹¹.

Stefan Dippel w swoich pamiętnikach zwracał uwagę na jeszcze jeden fakt, będący dowodem jedności księgarstwa: wzajemną wymianę praktykantów¹². Poszczególni księgarze, otwierający później własne firmy, praktykowali w renomowanych księgarniach nie tylko poza granicami kraju, ale także w różnych zaborach. Znany lwowski księgarz, Bernard Połoniecki, zanim wyjechał na praktykę do Lipska i Wiednia, pracował w księgarniach w Kielcach i Warszawie. U F. Hoesicka w Warszawie praktykował inny lwowski księgarz, Herman Altenberg. Również w Warszawie, w firmie Gebethner i Wolff, odbywał praktykę Marian Krzyżanowski zanim objął po ojcu krakowską księgarnię. Dotyczyło to także księgarzy pracujących w mniejszych ośrodkach, np. tarnowski księgarz, Józef Pisz, uczył się księgarstwa w Warszawie i Łodzi.

Utrudnienia stwarzane przez cenzurę dotyczyły też ruch wydawniczy¹³. Książki pisarzy zabronionych przez cenzurę rosyjską czy pruską ukazywały się pod pseudonimami w Galicji¹⁴. Jak pisze Janusz Dunin, „ludzie związani z tzw. ziemiami zabranymi, byłym Księstwem Litewskim, jeśli pragnęli publikować przenosili się na teren Galicji, albo wysyłali tam swoje teksty. Kraków i Lwów stały się również ważnymi centrami publikacji dla osób pochodzących z Kresów Północno-Wschodnich”¹⁵. Przytacza przykład pochodzącego

---

¹⁰ M. Foć, M. Romanowska, *Jan Konstanty Żupański. Życie i dzieło*, Poznań 1996, s. 116-117.

¹¹ I. Kandulska, *Działalność Jarosława Leitgebera – drukarza, księgarza, wydawcy i pisarza ludowego w latach 1873-1914*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1979, z. 15, s. 116.

¹² S. Dippel, *O księgarzach, którzy przeminęli*, Wrocław 1976, s. 50.

¹³ Należy tu wspomnieć o wariantach wydawniczych – odmianach tekstu książek publikowanych w Galicji, przeznaczonych dla Królestwa Polskiego. W takiej formie ukazywały się np. niektóre tomiki popularnej serii „Biblioteka Mrówki” publikowanej we Lwowie najpierw przez A.D. Bartoszewicza, a następnie przez B. Połonieckiego. Choć za taką formą stały też względy ekonomiczne, to mimo to pozwalała ona Polakom z Królestwa – choć w okrojonej formie – korzystać z tych samych publikacji, co ich rodacy w Galicji.

¹⁴ Spółka Wydawnicza Polska w Krakowie wydała np. w 1902 r. powieść *Upiory* Walerego Przyborowskiego, której tłem było powstanie styczniowe, a była zabroniona przez cenzurę rosyjską.

¹⁵ J. Dunin, *Losy książki polskiej w Wilnie XIX-XX wieku a jej sytuacja na terenie Galicji. (Próba ujęcia konfrontatywnego)*, [w:] Kraków – Lwów. *Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*.

z Litwy A.D. Bartoszewicza, który osiedlił się we Lwowie, zakładając tam znaną księgarnię nakładową. Warszawska firma Gebethnera i Wolffa otworzyła w Krakowie swoją filię, która działała pod nazwą G. Gebethner i Sp. Umożliwiła ona nie tylko rozpowszechnianie nakładów na terenie Galicji, ale także publikowanie tych wydawnictw, które ze względu na cenzurę nie mogły się ukazać w Warszawie. Aleksander Nowolecki po powstaniu styczniowym musiał opuścić Warszawę i odtąd działalność wydawniczą i księgarską prowadził w Krakowie¹⁶.

Książki polskie były szeroko kolportowane na Górnym Śląsku. Maria Kalczyńska wymienia wśród firm księgarskich i wydawniczych utrzymujących na przełomie XIX i XX w. kontakty z Górnym Śląskiem, także wiele spoza zaboru pruskiego, m.in. pochodzące z Cieszyna, Krakowa, Lwowa, Warszawy, Wilna¹⁷. Mimo zakazów cenzury i konfiskat jakie spotykały polskie książki, nieprzerwanie dostarczane były one na Śląsk, „a policja nie była w stanie wytropić wszystkich, a tym bardziej poddać je procesom sądowym”¹⁸. Zasoby krakowskich druków obecnych w śląskich bibliotekach różnego typu w omawianym okresie scharakteryzowała Anna Tokarska¹⁹.

Inicjatywy wydawnicze, jednoczące Polaków z różnych zaborów, podejmowane były nie tylko przez księgarzy-nakładców. Należy przede wszystkim wspomnieć o roli Akademii Umiejętności, utworzonej w Krakowie w 1872 r., która starała się objąć swoją opieką sprawy nauki całego narodu. Ponieważ rząd austriacki nie zapewnił Akademii dostatecznych środków na realizację statutowych zadań, jej egzystencja była możliwa dzięki ofiarności społeczeństwa. Z pomocą samorzutnie pospieszyli Polacy ze wszystkich zaborów oraz przebywający na emigracji. Najwięcej ofiarodawców na początku istnienia Akademii pochodziło z zaboru rosyjskiego. Fundusze te pozwalały nie tylko na stanowanie stypendiów, nagród naukowych, ale też szeroko rozwiniętą działalność wydawniczą. Nakładem Akademii ukazywały się prace uczonych polskich z różnych zaborów. Akademia organizowała ponadto ekspedycje badawcze na tereny innych zaborów w celu zbierania materiałów do swoich wydawnictw²⁰.

T. 5, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 2001, s. 38.

¹⁶ M. Kocójowa, *Geneza księgarni, działalność i exodus z Warszawy Aleksandra Nowoleckiego*, „Roczniki Biblioteczne” 1980, t. 24, z. 1, s. 298-299.

¹⁷ M. Kalczyńska, *Drogi rozchodzenia się książki polskiej na Górnym Śląsku na przełomie XIX i XX wieku*, „Studia Bibliologiczne” 1998, t. 11, s. 29-30.

¹⁸ Tamże, s. 25.

¹⁹ A. Tokarska, *Książki, ludzie, idee. Kontakty kulturalne Górnego Śląska z Krakowem w dobie niewoli narodowej*, Katowice 2003, s. 24-38.

²⁰ Jedną z pierwszych była odbyta w 1874 r. podróż Stanisława Smolki związana z kwerendą w archiwach Prus, Pomorza i Wielkopolski dla potrzeb trzeciego tomu *Monumenta Poloniae Historica*. Kolejną podróż naukową odbył O. Kolberg na tereny Mazur. W jej wyniku powstał jeden

Akademia Umiejętności od początku swojego istnienia czyniła starania o rozpowszechnianie swoich wydawnictw również poza granicami Galicji. Początkowo zajmowała się tym w Warszawie firma Gebethnera i Wolffa, a w Poznaniu księgarnia M. Leitgebera²¹. W 1891 r. Akademia zerwała poprzednie umowy i zawarła nową z księgarnią Spółki Wydawniczej Polskiej, która od tej pory miała jako jedyna prowadzić ekspedycję wydawnictw zarówno na terenie Galicji, jak i innych ziem polskich oraz za granicę. Występowały jednak trudności z rozpowszechnianiem wydawnictw Akademii na terenie Królestwa – księgarnia Gebethnera i Wolffa odmówiła podjęcia się tego zadania. Zgodziła się natomiast na pośredniczenie w przekazywaniu wydawnictw Akademii jej członkom i współpracownikom komisji z terenu Królestwa²². W następnych latach nie rezygnowano jednak z prób rozpowszechniania publikacji własnych na tym terenie. Powodzeniem cieszyły się zwłaszcza wydawnictwa historyczne, pamiętniki, teksty literackie, prace dotyczące dziejów literatury, np. w 1908 r. księgarnia Gebethnera i Wolffa sprzedała 149 egzemplarzy *Pamiętników Ignacego Domeyki*, a rozprawy Tadeusza Korzona *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce* zamówiła aż 200 egzemplarzy²³.

Koncepcje wydawnicze rodziły się również podczas zjazdów historycznych i historyczno-literackich organizowanych przez Akademię, w których brali udział uczeni ze wszystkich zaborów. Pierwszy zjazd historyków polskich zorganizowano w 1880 r. dla uczczenia czterechsetnej rocznicy śmierci Jana Długosza. Wzięli w nim także udział przybysze z Poznańskiego i Pomorza oraz kilku uczestników z Królestwa. Zjazd upłynął pod znakiem dyskusji nad koniecznością podjęcia prac nad wydawnictwami źródłowymi do historii Polski. Kolejne odbyły się w 1890 i w 1900 r., również z udziałem uczonych spoza Galicji. Natomiast pierwszy zjazd historycznoliteracki miał miejsce w 1880 r., z okazji 300. rocznicy śmierci Jana Kochanowskiego, a kolejny w 1884 r. Zjazd ten miał wytyczyć kierunki prac historycznoliterackich oraz program wydawniczy tekstów literackich. Realizacją tych postulatów było rozpoczęcie wydawania w 1889 r. serii „Biblioteka Pisarzy Polskich”, która miała popularyzować zabytki literatury polskiej, głównie z XVI w. Poszczególne tomy przygotowywali do druku także uczeni spoza Galicji, np. Z. Celichowski, czy Jan Karłowicz.

---

z tomów *Ludu*, którego wydanie finansowała Akademia. Zob. W. Bieńkowski, *Kraków a Warmia i Mazury w XIX i XX wieku. Kontakty naukowe oraz związki kulturalne*, „Rocznik Olsztyński” 1975, t. 11, s. 75-76.

²¹ K. Stachowska, *Starania Polskiej Akademii Umiejętności o upowszechnianie własnych nakładów wydawniczych w latach 1873-1952*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie”, 1969, t. 15, s. 28.

²² Tamże, s. 35.

²³ Tamże, s. 40-42.

Na kolejny zjazd, im. Mikołaja Reja w 1906 r.²⁴, Akademia przygotowała okolicznościowe wydawnictwa, m.in. pięknie wydane *Zwierciadło* Reja oraz monografię Aleksandra Brücknera poświęconą pisarzowi. Podczas obrad podkreślano m.in. doprowadzenie do wydania wielu pomnikowych edycji źródełowych, co było realizacją postulatów pierwszego zjazdu z 1880 r.

Nie tylko Akademia Umiejętności organizowała zjazdy, które dawały okazję do spotkań uczonych ze wszystkich zaborów, a ich rezultatem była nie tylko wymiana myśli, pokazanie jedności polskiej nauki, ale także wydawnictwa okolicznościowe oraz będące realizacją pozjazdowych postanowień. Ważną rolę odgrywały zjazdy lekarzy i przyrodników organizowane od 1869 r.²⁵ Pierwszy odbył się w Krakowie z inicjatywy Józefa Dietla i miał charakter międzyzaborowy. Podobne spotkania, choć już nie tak systematycznie, organizowały inne środowiska zawodowe, np. technicy, górnicy i hutnicy, dziennikarze, pedagodzy²⁶. Po większości z nich pozostawały wydawnictwa okolicznościowe, będące wyrazem jedności poszczególnych środowisk w podzielonym przez zaborców kraju.

Obchody jubileuszowe i uroczystości patriotyczno-religijne

Jako czynniki sprawcze ruchu wydawniczego, a zarazem wydarzenia jednoczące Polaków ze wszystkich zaborów, można wskazać uroczystości i jubileusze patriotyczno-religijne. Miały miejsce we wszystkich dzielnicach, jednak zasłynął z nich przede wszystkim Kraków²⁷. Obywały się one z okazji rocznic ważnych wydarzeń historycznych, jak 200-lecie odsieczy wiedeńskiej (1883), 100-lecie Konstytucji 3 maja (1891), 100-lecie powstania kościuszkowskiego (1894), 600-lecie odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego (1900), 500-lecie zwycięstwa pod Grunwaldem (1910). Były urządzone z okazji rocznic związanych z wybitnymi Polakami: 400-lecia urodzin Mikołaja Kopernika (1873), 50-lecia pracy literackiej Józefa Ignacego Kraszewskiego (1879), 100-lecia urodzin Adama Mickiewicza (1898), 100-lecia urodzin Juliusza Słowackiego (1909). Wiązały się również z pogrzebami wybitnych osób, jak powtórny pogrzeb Kazimierza Wielkiego (1868), sprowadzenie zwłok A. Mickiewicza

---

²⁴ Termin zjazdu, który zbiegł się z wypadkami strajkowymi w 1905 r., przesuwano dwukrotnie, aby umożliwić uczestnictwo w nim także uczonych z Królestwa. Przybyli oni rzeczywiście licznie, a obradom przewodniczył z ich ramienia Tadeusz Korzon. Zob. J. Hulewicz, dz. cyt., s. 143.

²⁵ J. Cabaj, „*Jesteśmy i być chcemy*”. *Z organizacji i statystyki zjazdów międzyzaborowych polskich środowisk medycznych i przyrodniczych, 1869-1914, część 1.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2004, t. 49, nr 3/4, s. 135-156.

²⁶ Tenże, *Zjazdy międzyzaborowe polskich środowisk naukowych i społeczno-zawodowych w latach 1969-1914, część 2.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2005, t. 50, nr 1, s. 51-78.

²⁷ B. Wilk, *Uroczystości patriotyczno-religijne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej (1860-1914)*, Kraków 2006.

na Wawel (1891). Stanowiły okazję do rozpowszechniania wiedzy na temat wydarzeń historycznych, budzenia poczucia dumy z przynależności do narodu polskiego i wielkości państwa oraz z jego wybitnych przedstawicieli. Było ono stymulowane nie tylko poprzez uczestnictwo w tych obchodach, ale również poprzez wydawnictwa okolicznościowe: rozprawy naukowe, dzieła literackie, prezentujące wydarzenia czy postacie historyczne²⁸. Niektóre z nich ukazywały się w olbrzymich jak na ówczesne czasy nakładach, np. wydane z okazji 200-lecia odsieczy wiedeńskiej *Wspomnienie o Janie III Sobieskim królu polskim* Stanisława Tarnowskiego opublikowane zostało w nakładzie 25 tysięcy egzemplarzy przez Gminę Miasta Krakowa i przeznaczone do bezpłatnego rozdawania wśród uczestników obchodów²⁹. Podobnie było z okazji innych uroczystości: dbano, aby biorący w nich udział, często przybysze z odległych miejscowości, leżących poza Galicją, mogli się zaopatrzyć w okolicznościowe publikacje. Jeśli nie rozdawano ich bezpłatnie, to ceny niektórych z nich były bardzo niskie, tak aby były dostępne dla jak najszerszego grona. Tak np. wydana z okazji obchodów 100-lecia powstania kościuszkowskiego broszura *O naczelniku Kościuszcze w setną rocznicę zwycięstwa pod Raclawicami* autorstwa Kaspra Wojnara kosztowała pięć centów, a opublikowane z tej samej okazji *Pieśni narodowe staraniem młodzieży na pamiątkę setnej rocznicy bohaterstwa ludu polskiego* wydane – cztery centy. Obie publikacje wydano w olbrzymich nakładach: pierwsza miała dwa wydania – łącznie 20 tysięcy egzemplarzy, a drugiej ukazało się w sumie aż 32 wydania³⁰.

Przybysze z innych zaborów wywozili więc z Krakowa nie tylko wrażenia, ale i wydawnictwa okolicznościowe, które mogli przekazywać tym rodakom, którzy nie mogli wziąć udziału w tych uroczystościach³¹.

Okazją do zaopatrywania się w książki były też pielgrzymki mieszkańców z zaborów pruskiego i rosyjskiego do Krakowa, gdzie rozwinął się kult świętych, zwłaszcza św. Stanisława³². Ich uczestnicy które zabierali rodzinnych

---

²⁸ W. Bienkowski, *Krakowskie wydawnictwa obchodów kościuszkowskich w 1894 roku*, „Studia Bibliologiczne” 1995, t. 9, s. 164-171.

²⁹ Tenże, *Wydawnictwa obchodu dwustulecia odsieczy wiedeńskiej w 1883 r. i ich rejestracja bibliograficzna*, [w:] *Kultura książki w Krakowie...*, s. 22.

³⁰ W. Bienkowski, *Obchody kościuszkowskie w Krakowie w 1894 roku*, [w:] *Kraków w powstaniu kościuszkowskim*, red. J.M. Małecki, Kraków 1996, s. 129-130.

³¹ Na granicach dokonywano kontroli uczestników patriotycznych uroczystości. Szczególnie dotyczyło to Ślązaków, np. powracających po obchodach grunwaldzkich w 1910 r. poddano na granicy w Mysłowicach szczegółowej kontroli. Oprócz kilku sztandarów i ozdób narodowych skonfiskowano, książki, śpiewniki, okolicznościowe wydawnictwa, ulotki, karty pocztowe.

³² Szczególnie chętnie pielgrzymowali do Krakowa z okazji świąt religijnych Ślązacy. Od 1870 r. w czasie Zielonych Świątek organizowane były pielgrzymki przez redakcje śląskich czasopism: „Katolika”, „Gazety Opolskiej”, „Nowin Raciborskich”. W pierwszej wzięło udział 800 osób. Pielgrzymki były okazją do edukacji patriotycznej ich uczestników. Miały charakter patriotycznej demonstracji przeciw zaborcom. Przed każdą powstawał w Krakowie komitet, który opracowywał

miejsowości nie tylko książki religijne, lecz także tomiki wierszy Marii Konopnickiej, polskie wydawnictwa patriotyczne z utworami różnych autorów³³. U schyłku lat 80 XIX w. nasiliły się pielgrzymki Górnoszlązaków do Kalwarii Zebrzydowskiej i Alwerni, które trwały do wybuchu I wojny. Niektóre oficyny wydawnicze, np. Foltynów w Wadowicach nastawione były na obsługę ruchu pielgrzymkowego, publikując modlitewniki i różnego rodzaju druki pamiątkowe. Także pielgrzymki do Częstochowy były dla Ślązaków źródłem zaopatrywania się w polskie książki. Na potrzeby pielgrzymów pracowała tu drukarnia paulinów. Książkom religijnym przywożonym z pielgrzymek lub dostarczonym do księgarni śląskich przez wyspecjalizowane drukarnie częstochowskie przypisuje się w wielu przypadkach rolę pierwszego podręcznika języka polskiego dla ludności śląskiej³⁴.

Rejestracja bibliograficzna

Duże znaczenie dla pokazania piśmiennictwa polskiego powstającego w poszczególnych zaborach jako całości wytworzonej przez polski naród miała rejestracja bibliograficzna. Oczywiście należy tu w pierwszej kolejności wymienić *Bibliografię polską* K. Estreichera, obejmującą XIX stulecie. Wiadomo, że Estreicher podjął się tej gigantycznej pracy z przyczyn patriotycznych. Wspominał o tym we wstępach do poszczególnych tomów. Jak pisał jego wnuk: „W pierwszym rzędzie autorzy *Bibliografii* chcą pokazać rozmiary tej kultury, udokumentować jej znaczenie i to zarówno w wieku XIX, jak i w wiekach poprzednich. W okresie ucisku po powstaniu styczniowym szło dziadkowi o podtrzymanie na duchu prześladowanych...”³⁵. Bibliografia objęła swoim zasięgiem terytorialnym całość polskich ziem. Estreicher chciał bowiem pokazać, że mimo przynależności poszczególnych części ziem polskich do państw zaborczych piśmiennictwo polskie powinno się traktować jako całość i dopiero wówczas może być porównywane pod względem liczbowym z produkcją wydawniczą innych krajów. Charakterystyczna była jego dążność do rejestrowania nawet najdrobniejszych druków, łącznie z dojułkami – jak nazywał dokumenty życia społecznego, które mogły według niego świadczyć o ważnych wydarzeniach. To również wynikało z pobudek patriotycznych, chęci pokazania bogactwa piśmiennictwa polskiego. Materiały do bibliografii czerpał Estreicher ze zbiorów bibliotek w poszczególnych zaborach. Wykorzystał katalogi Biblioteki Ossolineum, Biblioteki Szkoły Głównej Warszawskiej i Biblioteki Jagiellońskiej.

---

program dla pielgrzymów.

³³ M. Pater, *Polskie dążenia narodowe na Górnym Śląsku (1891-1914)*, Wrocław 1998, s. 238.

³⁴ M. Kalczyńska, dz. cyt., s. 20.

³⁵ Cytat za J. Korpała, *Karol Estreicher [st.] twórca „Bibliografii polskiej”*, Wrocław 1980, s. 221.

W drugiej połowie XIX w. pojawiły się też pierwsze próby bieżącej rejestracji polskiego piśmiennictwa. Dużą rolę odegrali tu księgarze, którym przestały już wystarczać katalogi poszczególnych firm i w związku z tym rozpoczęli publikowanie czasopism bibliograficznych. Pierwsze z nich, wydawane m.in. przez Feliksa Frankego we Lwowie, Jakuba Żegotę Wywiłkowskiego w Krakowie, M. Leitgebera w Poznaniu, Stanisława Czarnowskiego w Warszawie, czy A.D. Bartoszewicza we Lwowie, nie ukazywały się zazwyczaj długo³⁶. Systematyczną rejestrację bieżącej produkcji wydawniczej rozpoczął dopiero „Przewodnik Bibliograficzny”, miesięcznik założony w Krakowie w lipcu 1878 r. przez Władysława Wisłockiego, kustosa Biblioteki Jagiellońskiej. Redakcja dokładała starań, aby pismo objęło swoim zasięgiem całość polskiej produkcji wydawniczej. W 1901 r. w Warszawie zaczęło się ukazywać inne ważne czasopismo bibliograficzne – miesięcznik „Książka”. Również i to pismo dawało przegląd nie tylko nowości wydanych przez firmy warszawskie, ale także w innych zaborach. Zawierało ponadto część krytyczną z recenzjami publikacji z różnych dziedzin wiedzy oraz literatury pięknej. Zarówno „Przewodnik Bibliograficzny” (od 1880 r.) jak i „Książka” miały kronikę informującą o wydarzeniach związanych z książką: nowościach wydawniczych, działalności firm księgarskich i drukarskich, o bibliotekach w różnych zakątkach ziem polskich, bez względu na przynależność państwową, o zasobach i nowych nabytkach Biblioteki Jagiellońskiej. Dzięki temu uczeni z pozostałych zaborów zyskiwali orientację odnośnie interesujących ich dzieł, rękopisów, starodruków.

Należy podkreślić ponadto rolę bieżącej informacji bibliograficznej w postaci ogłoszeń w prasie danego zaboru, a dotyczących nowości wydawniczych opublikowanych w innych zaborach³⁷. Świadectwem kontaktów międzyzaborowych są również katalogi księgarskie i wydawnicze, w których podawano ceny książek w walutach poszczególnych państw zaborczych. Ukazywały się

³⁶ J. Korpała, *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969, s. 180-182.

³⁷ Pokazuje to np. Zofia Byczkowska na przykładzie reklamy książek beletrystycznych na łamach wydawanych w Warszawie czasopism „Zorza” i „Gazeta Świąteczna”. W obu pismach dominowały reklamy książek opublikowanych na terenie Królestwa Polskiego, ale pojawiały się też ogłoszenia dotyczące wydawnictw galicyjskich i z zaboru pruskiego. Podobne zjawisko zaobserwowała Krystyna Heska-Kwaśniewicz analizując promocję polskiej książki w „Zaraniu Śląskim”. Tu w dziale „Najpoczytniejsze książki polskie” zamieszczano m.in. obszernie informacje o utworach Wyspiańskiego, opublikowanych w Krakowie. W śląskich czasopismach podawano informacje o drukach, których kolportażu zakazano, co było zapewne dobrą dla nich reklamą. Wiele miejsca wydarzeniom z krakowskiego świata książki poświęcała „Gazeta Kaliska”. Zob. Z. Byczkowska, *Popularyzacja książek beletrystycznych w czasopiśmie ludowych Królestwa Polskiego w latach 1866-1898*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1891, z. 18, s. 123-149; M. Kalczyńska, dz. cyt., s. 24-25; D. Wańka, *Krakowski świat książki w „Gazecie Kaliskiej” (1893-1914)*, [w:] *Kraków Lwów. Książki – czasopiśma – biblioteki XIX i XX wieku*. T. 2, pod red. H. Kosętki, B. Góry, E. Wójcik, s. 110-120. K. Heska-Kwaśniewicz, *Promocja książki polskiej na łamach „Zarania Śląskiego” w latach 1907-1912*, [w:] *Książka polska na Śląsku 1900-1922. Zarys problematyki*, pod red. M. Pawłowiczowej, Katowice 1993, s. 91-97.

też katalogi i prospekty przeznaczone specjalnie dla odbiorców z innych zaborów. Dwa takie katalogi wydała np. krakowska Spółka Wydawnicza Polska. W jednym z nich, prezentującym księgarzom zaboru pruskiego serię „Nowa Biblioteka Uniwersalna”, sugerowano, że łatwiej jest przemycać przez granicę pojedyncze arkusze niż oprawione już tomy. Drugi wydany był z myślą o odbiorcach z zaboru rosyjskiego i zawierał wykaz zabronionych przez cenzurę książek wydanych nakładem Spółki. O takich wydawnictwach informowano zresztą i w innych katalogach tej firmy. Z kolei poznańska księgarnia M. Leitgebera i Spółki opublikowała prospekt serii „Biblioteka Najcelniejszych Utworów Europejskich”, wydawanej przez S. Lewentala w Warszawie, którą przyjęła na skład główny. Oprócz informacji interesujących ogół czytelników, bez względu na przynależność państwową, podano tu warunki prenumeraty na terenie zaboru pruskiego i Niemiec.

Drukarnie

Łączność między zaborami pomagały utrzymać również drukarnie, które pracowały na zlecenie wydawców pochodzących z różnych zaborów. W drugiej połowie XIX w. dominującą pozycję zaczęły zajmować drukarnie krakowskie, które wyróżniały się jakością oferowanych usług. O poziom wykonywanych tutaj druków dbali kierownicy artystyczni, którymi w poszczególnych drukarniach byli znani ówczesni artyści. Jak pisał w swoich pamiętnikach Ludwik Fiszer, o wyższości krakowskich zakładów nad warszawskimi decydował dodatkowo fakt, że miały one zawsze na składzie zapasy różnych gatunków papieru i był on tańszy niż w Warszawie. Tak więc np. Drukarnia W.L. Anczyca i Sp. wykonywała zamówienia księgarzy warszawskich, m.in. Michała Arcta, F. Hoesicka, Jakuba Mortkowicza, księgarni Edwarda Wendego i Spółki. Drukowała także wydawnictwa Kasy im. Mianowskiego³⁸. Klientów z różnych zaborów miała też Drukarnia Narodowa, kierowana przez doskonałego fachowca – Napoleona Telza. Z Warszawy tłoczyły w niej swoje nakłady księgarnie Gabriela Centnerszvera, Józefa Fiszera, Jakuba Mortkowicza, E. Wendego i Spółki, a z Łodzi – Rudolfa Wegnera.

Drukarnie pracowały przede wszystkim na zlecenie różnych nakładców, ale też same prowadziły bardziej lub mniej rozwiniętą działalność wydawniczą³⁹. Publikowały dzieła naukowe, podręczniki, literaturę piękną. Wśród nakładów własnych drukarni krakowskich na uwagę zasługują wydawnictwa okolicznościowe, publikowane z okazji różnych uroczystości odbywających

---

³⁸ H. Broda, *Działalność drukarska i bibliofilska Wacława Anczyca*, „Roczniki Biblioteczne” 1979, t. 23, s. 135.

³⁹ A. Gruca, *Działalność wydawnicza drukarni krakowskich w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-biograficzne*, red. E. Andrysiak, Łódź 2011, s. 135-146.

się w Krakowie: 200. rocznicy odsieczy wiedeńskiej, 100. rocznicy Konstytucji 3 maja, 100. rocznicy powstania kościuszkowskiego, uroczystości złożenia zwłok A. Mickiewicza na Wawelu i 100-lecia jego urodzin, 50-lecia pracy literackiej J.I. Kraszewskiego. Wydawnictwa takie, nabywane przez uczestników tych uroczystości z innych zaborów, miały szansę dotrzeć do wszystkich zakątków ziem polskich.

Drukarze, podobnie jak księgarze, praktykowali w zakładach położonych w różnych zaborach. I tak np. Józef Filipowski, późniejszy zarządca Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, uczył się zawodu m.in. w drukarni J. Buszczyńskiego w Toruniu, a inny znakomity drukarz krakowski, Józef Łakociński, zanim objął kierownictwo Drukarni „Czasu”, pracował w firmach warszawskich: Józefa Ungra i Józefa Bergera. Natomiast Berger, który był również księgarzem, praktykował u Ambrożego Grabowskiego w Krakowie. Łakociński, który cieszył się w środowisku drukarskim dużym poważaniem, w swoim liście do publikowanego we Lwowie „Przewodnika dla Spraw Drukarsko-Litograficznych” apelował, aby zecerzy doskonalili się w języku polskim nie tylko, by nie przysparzać pracy korektorom. Uważał, że powinni oni stać się „częścią tej armii, która broni swej mowy ojczystej i stara się uchronić ją od skażenia i obcych naleciałości”⁴⁰.

Biblioteki

Książki publikowane w różnych miejscowościach ziem polskich trafiały do bibliotek w poszczególnych zaborach. Jednak nie w każdym z nich właściciel księgozbioru mógł włączać legalnie do niego wszystkie interesujące go książki. Tadeusz Epsztejn charakteryzując księgozbiory polskiego ziemianstwa na Ukrainie, w zaborze rosyjskim, wspominał o kontrolach zawartości bibliotek przez carskich urzędników, poszukujących zakazanej literatury. Nie znaczy to, że takiej literatury w tych księgozbiorach nie było. Właściciele bibliotek albo sami przemycali zakazane książki przez granicę przewożąc je w specjalnych skrytkach, czy wszyte w ubraniu, albo korzystali z pomocy żydowskich kupców, którzy „chcąc i tu dobrze zarobić, szwarcowali przez granicę w Brodach pod chałatami wszelkie zakazane druki”, jak wspominała Maria Kopernicka w swoich pamiętnikach⁴¹. Docierały one do czytelników również przy pomocy bibliotek wędrownych, które upowszechniły się w drugiej połowie XIX w.⁴²

---

⁴⁰ J. Łakociński, [List do Redakcji], „Przewodnik dla Spraw Drukarsko-Litograficznych” 1889, t. 1, s. 91.

⁴¹ Cyt. za T. Epsztejn, *Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemianstwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*, Warszawa 2005, s. 64.

⁴² Tamże, s. 65; T. Epsztejn, *Biblioteki wędrowne w dworach ziemiańskich na Lubelszczyźnie w XIX i XX wieku*, [w:] *Ziemianstwo na Lubelszczyźnie. Materiały II sesji naukowej zorganizowa-*

Biblioteki prywatne tworzone w różnych zaborach zazwyczaj nastawione były nie tylko na zaspakajanie potrzeb ich właścicieli. Wiele z nich miało wyraźny program gromadzenia i udostępniania zbiorów, skierowany na chronienie i dokumentowanie dorobku kulturalnego i naukowego narodu, z myślą przekazania późniejszym pokoleniom spuścizny narodowej. Dotyczyło to zwłaszcza bibliotek wielkoziemiańskich, które nie tylko gromadziły cenne zbiory, ale też stawały się warsztatem pracy uczonych z różnych zaborów. Dobrym przykładem jest Biblioteka Kórnicka. Realizowała ona, podobnie jak biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, kwerendy uczonych spoza Wielkopolski. Prowadziła ponadto wypożyczanie zbiorów do różnych miejscowości, także w innych zaborach. Cenne rękopisy kórnickie wędrowały do Krakowa i Lwowa wykorzystywane tam do prac edytorskich⁴³. Spośród instytucji najczęściej wypożyczała je Akademia Umiejętności, m.in. dla Stanisława Windakiewicza, Tadeusza Grabowskiego, Jana Łosia, Stanisława Kutrzeby⁴⁴. Ze zbiorów kórnickich drogą wypożyczeń do miejsca zamieszkania korzystali też m.in. K. Estreicher, Teodor Wierzbowski, Oswald Balzer⁴⁵. Kierujący Biblioteką Kórnicką Z. Celichowski odpowiadał na liczne kwerendy napływające od uczonych z różnych stron ziem polskich, m.in. od Aleksandra Kraushara, Klemensa Kanteckiego. Ale i bibliotekarze Biblioteki Kórnickiej otrzymywali tą drogą informacje z innych bibliotek, tak jak Wojciech Kętrzyński podczas pracy nad kolejnym tomem *Acta Tomiciana*, który nie mógł osobiście korzystać z bibliotek warszawskich ze względu na swój udział w powstaniu styczniowym. Z kolei po przeniesieniu się do Lwowa służył pomocą w poszukiwaniu informacji do tego wydawnictwa w zbiorach Ossolineum⁴⁶.

Narastanie zbiorów bibliotek prywatnych zależało często od zasobności właściciela. Natomiast w przypadku bibliotek instytucjonalnych należy zwrócić uwagę na zjawisko mecenatu społecznego, mającego charakter ponadzaborowy. Dzięki darom bogaciły się zbiory biblioteki utworzonej w 1856 r. przy Towarzystwie Naukowym Krakowskim, która później stała się biblioteką Akademii Umiejętności. Akademia miała niewielkie fundusze na pomnażanie zbiorów bibliotecznych, stąd też powiększały się one głównie dzięki ofiarodawcom pojedynczych książek czy całych księgozbiorów, pochodzącym z różnych części ziem polskich. Wartościowy dar rękopisów i gazet wileńskich pochodził np. od Stanisława Filipa Krzyżanowskiego, ziemianina z Ukrainy.

---

nej w Muzeum Zamoyskich w Kozłowie 22-24 maja 2002, oprac. R. Maliszewska, Kozłówka 2003, s. 555-561.

⁴³ A. Mężyński, *Biblioteka Kórnicka Jana Działyńskiego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1976, z. 12, s. 128.

⁴⁴ D. Zagartowska, *Bibliotekarz*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1996, z. 24, s. 29.

⁴⁵ Tamże, s. 30.

⁴⁶ B. Kosmanowa, *Biblioteki polskie w Wielkim Księstwie Poznańskim*, Poznań 1982, s. 188-189.

Inny cenny księgozbiór złożony z ponad dziesięciu tysięcy dzieł, rękopisów, map, rycin, biblioteka otrzymała po śmierci znanego warszawskiego bibliografa i bibliofila, Cypriana Walewskiego, od jego brata⁴⁷.

Również dla powstałej w 1857 r. Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk dary były podstawowym źródłem powiększania księgozbioru. Płynęły one z różnych środowisk, także spoza terenu zaboru pruskiego. Były to zarówno pojedyncze książki i rękopisy, często unikatowe, jak i całe księgozbiory⁴⁸. Tę niezwykłą ofiarność autorka historii biblioteki, Aniela Koehlerówna, przypisuje zrozumieniu przez społeczeństwo, iż Towarzystwo stanowiło „bastion obronny przeciw zakusom germanizacji, że toczy się tu w sposób swoisty patriotyczna walka o zachowanie poczucia narodowego wśród Polaków w zaborze pruskim”⁴⁹.

Także Biblioteka Jagiellońska pozyskiwała cenne nabytki od osób prywatnych. Pragnęły one w ten sposób poprzeć ideę *bibliotheca patria*, którą kierował się K. Estreicher, jej dyrektor od 1868 r. Chciał on uczynić z Biblioteki Jagiellońskiej polską bibliotekę narodową, służącą nie tylko potrzebom Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dlatego szczególnie dbał o powiększanie zbioru polskich książek. Biblioteka posiadała wprawdzie prawo do egzemplarza obowiązkowego, na mocy ustawy z 1862 r., a od 1888 r. otrzymywała także druki skonfiskowane na terenie Galicji Zachodniej, jednak te źródła nie wystarczały do realizacji wyznaczonych przez Estreichera celów, a fundusze na zakupy były niewielkie. Bibliotekę wspomagały więc dary. Zestawiony spis ofiarodawców z tego okresu objął 330 nazwisk, a były wśród nich osoby ze wszystkich zaborów⁵⁰. Do większych darów należał liczący ok. cztery i pół tysiąca księgozbiór prawniczy Romualda Hubego, profesora w Petersburgu i Warszawie, kolekcja Mariana Gallego, lekarza i kolekcjonera z Żytomierza. Bibliotekę zasilali darami także księgarze, nie tylko galicyjscy. Wśród ofiarodawców znaleźli się: Adam Zawadzki z Wilna, Józef Chociszewski z Chełmna, M. Glücksberg i G. Sennewald z Warszawy, Karol Miarka z Mikołowa, a także księgarze i wydawcy pracujący poza granicami ziem polskich: Jan Nepomucen Bobrowicz z Lipska, Eustachy Januskiewicz z Paryża. Dzięki takim działaniom zbiory działu polskiego zwiększyły się trzykrotnie, a Biblioteka Jagiellońska na przełomie XIX i XX w. stała się najzasobniejszą polską księżnicą i najlepiej zaopatrzoną w polonika.

---

⁴⁷ D. Rederowa, Z. Jabłoński, *Zarys dziejów Biblioteki PAN w Krakowie w latach 1856-1956*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1957, t. 1, s. 18.

⁴⁸ A. Koehlerówna, *Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857-1957*, „Roczniki Historyczne” 1957, t. 23, s. 387-391.

⁴⁹ Tamże, s. 386.

⁵⁰ W. Berbelicki, *Dary dla Biblioteki Jagiellońskiej w l. 1868-1904*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1959, t. 11, nr 1-2, s. 62-63.

Dary, choć nie brak było wśród nich cennych pozycji, powodowały także narastanie w bibliotekach dubletów. Biblioteki, które je posiadały, prowadziły wymianę z innymi, bez względu na ich lokalizację. I tak np. Biblioteka PTPN wydała drukowany wykaz dubletów, z których najwięcej pozyskała Biblioteka Jagiellońska⁵¹. Wymianę międzyzaborową prowadzili także właściciele prywatnych bibliotek. Bogumiła Kosmanowa cytuje wypowiedź Włodzimierza Dzieduszyckiego na ten temat:

„Mój śp. Ojciec Józef Dzieduszycki zbierał książki polskie i trudnił się bibliografią naszą równocześnie ze swoim szwagrem i siostrzeńcem śp. Tytusem Działyńskim. Mój Ojciec stworzył bibliotekę u siebie w Poturzycy (Galicja), jak mój Wuj składał takową w Kórniku. Porozumieli się ze sobą i bardzo często zmiany robili...”⁵². W tej wymianie brały też udział księgarnie. Tak było w przypadku Biblioteki Kórnickiej, która współpracowała nie tylko z firmami poznańskimi, ale także warszawskimi (Gebethner i Wolff) i krakowskimi (Aleksandra Fusieckiego). Fusiecki na terenie zaboru pruskiego utrzymywał zresztą kontakty nie tylko z Biblioteką Kórnicką, ale z poznańskimi księgarzami: Żupańskim i Józefem Lissnerem oraz Ernestem Wilhelmem Günterem z Leszna, a jako bibliofil kontaktował się ze zbieraczami książek z całego kraju⁵³.

Zakończenie

Anna Aleksiewicz w artykule omawiającym rolę polskiej książki w kształtowaniu więzi między poszczególnymi zaborami w pierwszej połowie XIX w.⁵⁴ wskazała szereg czynników, które temu sprzyjały, takich jak jedność literatury, pomnikowe dzieła naukowe, rola czasopism, książki emigracyjnej w upowszechnianiu treści zakazanych przez cenzurę państw zaborczych oraz działalność w tym zakresie księgarzy i wydawców krajowych. Zwróciła uwagę na początki ogólnopolskiej rejestracji bibliograficznej. Podkreśliła zasługi różnego rodzaju bibliotek w gromadzeniu i upowszechnianiu dziedzictwa narodowego. Większość z tych czynników zachowała swoje znaczenie w drugiej połowie XIX w. Rola niektórych z nich zmieniła się ze względu na inną sytuację polityczną. Trzeba tu przede wszystkim wskazać wprowadzenie autonomii

---

⁵¹ B. Kosmanowa, *Biblioteki skarbnicami polskości w Wielkim Księstwie Poznańskim (do czasów Kulturkampf)*, „Przegląd Humanistyczny” 1981, t. 25, nr 10-12, s. 30.

⁵² Cyt. za B. Kosmanowa, *Biblioteki skarbnicami...*, s. 26.

⁵³ Schmagier G., *Fusiecki Aleksander Wojciech*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa-Lódź 1972, s. 238-239.

⁵⁴ A. Majkowska-Aleksiewicz, *Rola książki w kształtowaniu więzi międzyzaborowej w pierwszej połowie XIX w.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo” 1995, [t.] 19, s. 75-90.

galicyjskiej, które przyniosło szereg swobód mających także wpływ na świat książki. Do roli ważnego ośrodka urósł Kraków, nazywany centrum polskości, polskimi Atenami. Dla świata książki istotne znaczenie miało utworzenie tu Akademii Umiejętności, która nie tylko integrowała ludzi nauki ze wszystkich zaborów, lecz także na szeroką skalę prowadziła działalność wydawniczą. Także różnego rodzaju uroczystości patriotyczne, łączące mieszkańców poszczególnych zaborów odgrywały rolę stymulatora ruchu wydawniczego. Natomiast spadło znaczenie Wilna. Szczególnie trudne dla tego miasta były lata represji po upadku powstania styczniowego, kiedy dokonywano licznych rewizji w księgarniach w poszukiwaniu zabronionej literatury, a polski ruch wydawniczy niemal zamarł. Jednakże i tutaj można zauważyć próby upowszechniania polskiej książki z pobudek patriotycznych, czego przykładem była choćby działalność wydawnicza i księgarska Elizy Orzeszkowej⁵⁵.

Podjęty w artykule temat jest bardzo szeroki. Dlatego też wskazałam jedynie przykładowe działania instytucji książki, zmierzające do utrzymania więzi między zaborami. Poszczególne wątki, związane z rolą drukarzy, księgarzy, bibliotek czy samej książki mogą być przedmiotem odrębnych opracowań.

Bibliografia

- Berbelicki W., *Dary dla Biblioteki Jagiellońskiej w l. 1868-1904*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1959, t. 11, nr 1-2 s. 59-84.
- Bieńkowski W., *Krakowskie wydawnictwa obchodów kościuszkowskich w 1894 roku*, „Studia Bibliologiczne” 1995, t. 9, s. 164-171.
- Bieńkowski W., *Kraków a Warmia i Mazury w XIX i XX wieku. Kontakty naukowe oraz związki kulturalne*, „Rocznik Olsztyński” 1975, t. 11, s. 63-117.
- Bieńkowski W., *Obchody kościuszkowskie w Krakowie w 1894 roku*, [w:] *Kraków w powstaniu kościuszkowskim*, red. J. M. Małecki, Kraków 1996, s. 83-132.
- Bieńkowski W., *Wydawnictwa obchodu dwustulecia odsieczy wiedeńskiej w 1883 r. i ich rejestracja bibliograficzna*, [w:] *Kultura książki w Krakowie doby autonomii galicyjskiej*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 1991, s. 15-28.
- Broda H., *Działalność drukarska i bibliofilska Wacława Anczyca*, „Roczniki Biblioteczne” 1979, t. 23, s. 127-153.
- Byczkowska Z., *Popularyzacja książek beletrystycznych w czasopiśmie ludowych Królestwa Polskiego w latach 1866-1898*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1981, z. 18, s. 123-151.

---

⁵⁵ A. Romanowski, *Między „mrozem” a „odwilżą”. Polski ruch księgarski i wydawniczy na Litwie i Białorusi w latach 1864-190*, [w:] *Życie literackie i literatura w Wilnie XIX-XX wieku*, pod red. T. Bujnickiego i A. Romanowskiego, Kraków 2000, s. 67.

- Cabaj J., „*Jesteśmy i być chcemy*”. *Z organizacji i statystyki zjazdów międzyzaborowych polskich środowisk medycznych i przyrodniczych, 1869-1914, część 1*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2004, t. 49, nr 3-4, s. 135-156.
- Cabaj J., *Zjazdy międzyzaborowe polskich środowisk naukowych i społeczno-zawodowych w latach 1969-1914, część 2*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2005, t. 50, nr 1, s. 51-78.
- Dippel S., *O księgarzach, którzy przeminęli*, Wrocław 1976.
- Dunin J., *Losy książki polskiej w Wilnie XIX-XX wieku a jej sytuacja na terenie Galicji. (Próba ujęcia konfrontatywnego)*, [w:] Kraków – Lwów. *Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 5, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 2001, s. 35-41.
- Epsztein T., *Biblioteki wędrownie w dworach ziemiańskich na Lubelszczyźnie w XIX i XX wieku*, [w:] *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie. Materiały II sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamoyskich w Kozłówce 22-24 maja 2002*, oprac. R. Maliszewska, Kozłówka 2003, s. 555-561.
- Epsztein T., *Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*, Warszawa 2005.
- Fiszer L., *Wspomnienia starego księgarza*, Warszawa 1959.
- Foć M., Romanowska M., *Jan Konstanty Żupański. Życie i dzieło*, Poznań 1996.
- Galos A., *Tendencje integracyjne i dezintegracyjne na ziemiach polskich w dobie popowstaniowej (do 1914 r.)*, [w:] *Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX-XX w.*, pod red. H. Zielińskiego, Wrocław 1976, s. 9-33.
- Gottlieb W., *Księgarstwo małopolskie przed wojną światową*, „Przegląd Księgarski” 1933, R. 19, nr 25, s. 187-192.
- Gruca A., *Działalność wydawnicza drukarni krakowskich w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-biograficzne*, red. E. Andrysiak, Łódź 2011, s. 135-146.
- Gruca A., *Wydawnictwa poznańskie w asortymencie księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej w Krakowie (1890-1916)*, [w:] *Kultura książki w Krakowie doby autonomii galicyjskiej. Praca zbiorowa*, pod red. M. Kocójowej, Wrocław 1991, s. 49-62.
- Heska-Kwaśniewicz K., *Promocja książki polskiej na łamach „Zarania Śląskiego” w latach 1907-1912*, [w:] *Książka polska na Śląsku 1900-1922. Zarys problematyki*, pod red. M. Pawłowiczowej, Katowice 1993, s. 91-97.
- Kalczyńska M., *Drogi rozchodzenia się książki polskiej na Górnym Śląsku na przełomie XIX i XX wieku*, „Studia Bibliologiczne” 1998, t. 11, s. 18-30.
- Kandulska I., *Działalność Jarosława Leitgebera – drukarza, księgarza, wydawcy i pisarza ludowego w latach 1873-1914*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1979, z. 15, s. 107-136.
- Kocójowa M., *Geneza księgarni, działalność i exodus z Warszawy Aleksandra Nowoleckiego*, „Roczniki Biblioteczne” 1980, R. 24, z. 1, s. 257-319.
- Koehlerówna A., *Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857-1957*, „Roczniki Historyczne” 1957, R. 23, s. 3 81-430.

- Konopka M., *Adam Dominik Bartoszewicz redaktor, księgarz i wydawca lwowski (1838-1886)*, Kraków 1995.
- Korpała J., *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969.
- Korpała J., *Karol Estreicher [st.] twórca „Bibliografii polskiej”*, Wrocław 1980.
- Kosmanowa B., *Biblioteki polskie w Wielkim Księstwie Poznańskim*, Poznań 1982.
- Kosmanowa B., *Biblioteki skarbnicami polskości w Wielkim Księstwie Poznańskim (do czasów Kulturkampf)*, „Przegląd Humanistyczny” 1981, t. 25, nr 10-12, s. 21-37.
- Kostecki A., *Publikacje importowane na rynku księgarskim zaboru rosyjskiego w latach 1865-1904. Z problemów geografii kontaktów*, [w:] *Książka i prasa w systemie komunikacji społecznej. Przeszłość, dzień dzisiejszy, perspektywy*, pod red. M. Judy, Lublin 2002, s. 51-59.
- Łakociński J., [List do Redakcji], „Przewodnik dla Spraw Drukarsko-Litograficznych” 1889, t. 1, s. 91.
- Majkowska-Aleksiewicz A., *Rola książki w kształtowaniu więzi międzyczaborowej w pierwszej połowie XIX w.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo” 1995, [t.] 19, s. 75-90.
- Mężyński A., *Biblioteka Kórnicka Jana Działyńskiego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1976, z. 12, s. 117-175.
- Pater M., *Polskie dążenia narodowe na Górnym Śląsku (1891-1914)*, Wrocław 1998.
- Rederowa D., Jabłoński Z., *Zarys dziejów Biblioteki PAN w Krakowie w latach 1856-1956*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1957, t. 1, s. 8-46.
- Romanowski A., *Między „mrozem” a „odwilżą”. Polski ruch księgarski i wydawniczy na Litwie i Białorusi w latach 1864-1890*, [w:] *Życie literackie i literatura w Wilnie XIX-XX wieku*, pod red. T. Bujnickiego i A. Romanowskiego, Kraków 2000, s. 51-96.
- Rulikowski M., *Księgarstwo i czytelnictwo polskie wobec wojny*, Warszawa 1915.
- Rulikowski M., *Księgarstwo polskie w Królestwie w czasie wojny*, Warszawa 1918.
- Stachowska K., *Starania Polskiej Akademii Umiejętności o upowszechnianie własnych nakładów wydawniczych w latach 1873-1952*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1969, t. 15, s. 16-87.
- Tokarska A., *Książki, ludzie, idee. Kontakty kulturalne Górnego Śląska z Krakowem w dobie niewoli narodowej*, Katowice 2003.
- Wańka D., *Krakowski świat książki w „Gazecie Kaliskiej” (1893-1914)*, [w:] *Kraków Lwów. Książki – czasopisma – biblioteki XIX i XX wieku*. T. 2, pod red. H. Košetki, B. Góry, E. Wójcik, s. 110-120.
- Wilk B., *Uroczystości patriotyczno-religijne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej (1860-1914)*, Kraków 2006.
- Zagartowska B., *Bibliotekarz [Zygmunt Celichowski]*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1996, z. 24, s. 9-39.

Anna Gruca

Jagiellonian University, Kraków, Polska

anna.maria.gruca@uj.edu.pl

ORCID 0000-0001-6530-9779

The role of the Polish book and its institutions in maintaining relations among three annexed territories Poland in the second half of the 19th century

Abstract

In the second half of the 19th century, when Poland was divided between three invaders, the book and its institutions were factors that enabled contacts for people (above all: people of the Polish science and culture), who lived in three annexed territories, first of all in the maintenance of national consciousness. A special role was played by a book trade, in which business was led despite the states' borders (on the three annexed territories), in spite of functioning of the censorship. Printing houses led a similar activity. A retrospective and current bibliography of Polish publishing output has been prepared, regardless of the publication places of the books.

Key words: national identity – book trade in the second half of the 19th century – bibliography in the second half of the 19th century – printing houses in the second half of the 19th century – libraries in the second half of the 19th century.

Słowa kluczowe: świadomość narodowa – księgarstwo w 2. połowie XIX w. – bibliografia w 2. połowie XIX w. – drukarnie w 2. połowie XIX w. – biblioteki w 2. połowie XIX w.

In the Polish territory divided between the three partitioners, there were many factors that disintegrated the Polish nation,¹ including, above all, institutions connected with the state apparatus, different in each partition, such as the school, army, and administration. Furthermore, the economy of the individual

---

¹ A. Galos, *Tendencje integracyjne i dezintegracyjne na ziemiach polskich w dobie powstaniowej (do 1914 r.)*, [in:] *Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX–XX w.*, ed. by H. Zieliński, Wrocław 1976, pp. 9–33.

partitions was more closely linked to the economy of the partitioned states than to the rest of the Polish lands. Integration processes were further hampered by poor communication between the individual partitions, which was often deliberately not developed by the partitioning states. Of course, one should not forget the partitioners' deliberate policy of depopulation. However, there were also factors that integrated the divided Polish lands. These included a common language and culture, tradition, and history. In all these areas, a major role can be attributed to the book, without which it would have been impossible to unite people of science and culture. Thanks to the book, ideas and literary trends common to the whole nation could spread. It helped to maintain the unity of Polish science, to learn the views of scholars working in different partitions, to engage in polemics and scientific discussions. This is perfectly illustrated by the example of history, which during the partitions was studied by scholars affiliated to universities and secondary school teachers, as well as by a large number of private and amateur scholars. Documenting national history was seen as one of the foundations of national life. The past was seen as confirmation of the greatness and value of a nation deprived of its own state. Much attention was devoted to investigating the causes of the fall of Poland. Different attitudes to this problem gave rise to the establishment of schools of history: first the Kraków and then the Warsaw schools. The period in question also saw the creation of monumental works that treated the Polish lands as a whole, such as Karol Estreicher's *Bibliografia polska* [Polish Bibliography], Oskar Kolberg's *Lud* [Folk], and *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych ziemia słowiańskich* [Geographical Dictionary of the Kingdom of Poland and Other Slavic Lands], which contained geographic and historical information on Polish towns and cities located in all the annexed territories. The works of popular writers played an integrating role. Henryk Sienkiewicz, for example, can be mentioned here. His *Potop* [The Deluge] was printed in episodes in the periodicals of Kraków ("Czas"), Warszawa ("Słowo"), and Poznań ("Dziennik Poznański"). Two years later, *Pan Wołodyjowski* was published in the same newspapers. The situation was similar to that of the novel *Quo vadis*, which was also printed simultaneously on all three partitions.

The bookselling and publishing movement

Writing about the role of Polish bookselling during the partitions, Mieczysław Rulikowski stated that due to its cultural mission "należało do tych nielicznych dziedzin życia narodowego, które poza warunkami cenzuralnymi

i ekonomicznymi, mogły nie liczyć się z faktem podziału kraju”² [‘it belonged to those few areas of national life that, apart from censorship and economic conditions, could not take into account the fact of the division of the country’]. Repeating this statement in a paper prepared for the first Booksellers’ Convention in Lublin in 1918, he added that “służąc interesom całego narodu, nie chcąc i nie mogąc zacieśniać się w obrębie jednej dzielnicy [...] stanowiło księgarstwo jeden organizm, było księgarstwem polskim”³ [‘serving the interests of the whole nation, not wanting and not being able to tighten within one district [...] it constituted one organism, it was the Polish bookselling’]. The unity of Polish bookselling was manifested on several levels. Books published in one partition were present in the assortment of bookshops of the other two. In autonomous Galicia, the import of publications from the territory of the Kingdom of Poland or the Prussian partition did not, in principle, encounter any obstacles. A branch of J.K. Żupański’s bookshop in Poznań, run by Stefan Żupański, had been operating in Kraków since 1886. It stocked the publications of the Poznań bookshop, including the valuable “Pamiętniki z XVIII wieku” [Memoirs of the 18th Century] series. S. Żupański planned to open a branch in Lwów as well. When in 1891 Żupański’s bookshop was bought by Spółka Wydawnicza Polska, it continued to maintain contacts with Poznań and books published by the bookshop still operating there under J.K. Żupański’s company, now owned by Zygmunt Celichowski, reached Kraków.⁴

The distribution of books also took place through the so-called main warehouses. For example, Leonard Zwoliński’s bookshop in Kraków ran the main warehouse for Galicia for the publications of the Warsaw firm of Teodor Paprocki. The Lwów bookseller Adam Dominik Bartoszewicz⁵ maintained extensive contacts with booksellers of all annexations. He ran the main warehouse of the Warsaw company Celsa Lewicki & Co. His publications were distributed in Warsaw, among others, by the bookshops of Salomon Lewental, Ferdynand Hoesick, and Gustaw Sennewald. In the Prussian partition, he had business contacts with Żupański’s company in Poznań and with Józef Buszczyński from Toruń. In the “Kurier Poznański” newspaper one can find news of yet another kind of contact in the distribution of prints between the annexations.

² M. Rulikowski, *Księgarstwo i czytelnictwo polskie wobec wojny*, Warszawa 1915, p. 4. L. Fiszer repeated that almost literally in his memoirs. See: L. Fiszer, *Wspomnienia starego księgarza*, Warszawa 1959, p. 69.

³ M. Rulikowski, *Księgarstwo polskie w Królestwie w czasie wojny*, Warszawa 1918, p. 5.

⁴ A. Gruca, *Wydawnictwa poznańskie w asortymencie księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej w Krakowie (1890–1916)*, [in:] *Kultura książki w Krakowie doby autonomii galicyjskiej. Praca zbiorowa*, ed. by M. Kocójowa, Wrocław 1991, pp. 49–62.

⁵ M. Konopka, *Adam Dominik Bartoszewicz redaktor, księgarz i wydawca lwowski (1838–1886)*, Kraków 1995, pp. 121–124.

In December 1897, it carried an announcement on several occasions about the conclusion of an agreement with Spółka Wydawnicza Polska in Kraków, under which it was possible to order subscriptions to the series “Nowa Biblioteka Uniwersalna” [New Universal Library] published by the Company through the editorial office of the “Kurier”. One issue contained a list of titles published as part of the series in 1896.⁶

In turn, the import of books from Galicia to the Kingdom of Poland and the Prussian partition was hampered by the censorship of the partitioning states. Janusz Kostecki calculated that 28% of publications reaching the Kingdom were subject to a total ban on censorship. Mostly books published by publishers from Kraków and Lvov were distributed (90%). Books were imported relatively soon after publication: 2/3 of the titles reached the censorship office in the year of their publication,⁷ and therefore readers in this area had access to a relatively up-to-date offer from Galician publishers. The bookshops in the Kingdom of Poland, however, had a much wider offer than that allowed by the censorship, as books also reached this area by illegal means. As Ludwik Fiszer recalled, Wende’s bookshop in Warsaw, where he worked at the time, stocked books by almost all Galician and Poznań publishers. The banned titles were kept in a special secret warehouse, under the premises of the bookshop. It contained “wszystkie ważniejsze wydawnictwa będące na indeksie, które ekspediowało się księgarzom *bez faktury*”⁸ [‘all the most important publications that were in the index, which were sent to booksellers without invoice’]. Galician booksellers resorted to a variety of subterfuges to ensure that books questioned by the censors of the other partitions nevertheless reached this area. Wojciech Gottlieb wrote about their delivery via German booksellers who were unaware of this fact. They would send a parcel with books to, for example, Leipzig, followed shortly after by a letter informing them of the mistake and asking them not to unpack the parcel and to redirect it to the relevant Warsaw bookshop. This took advantage of the fact that the Tsarist censorship did not control books from Germany.⁹

The books published in other annexations and in exile were brought by Poznań booksellers, although this was associated, especially in the last quarter of the 19th century, with the threat of fines and imprisonment imposed by the partitioning authorities. Jan Konstanty Żupański experienced such repression,

---

⁶ *Zaproszenie do przedpłaty*, “Kurier Poznański” 1897, Vol. 26, No. 298 of December 31, p. 1.

⁷ J. Kostecki, *Publikacje importowane na rynku księgarskim zaboru rosyjskiego w latach 1865–1904. Z problemów geografii kontaktów*, [in:] *Książka i prasa w systemie komunikacji społecznej. Przeszłość, dzień dzisiejszy, perspektywy*, ed. by M. Juda, Lublin 2002, pp. 52–54.

⁸ L. Fiszer, op. cit., p. 69.

⁹ W. Gottlieb, *Księgarstwo małopolskie przed wojną światową*, “Przegląd Księgarski” 1933, Vol. 9, pp. 188–189.

in whose bookshop the police conducted frequent searches. These usually resulted in the confiscation of books and a fine for the bookseller. Police notes indicate that Żupański had extensive contacts with publishing centres in various parts of Poland, including Kraków, Lvov, Wadowice, Warsaw and Vilnius,¹⁰ and another bookseller from Poznań, Mieczysław Leitgeber, was also quite active in this field. He had business relations with booksellers in Warsaw (Michał Glücksberg), Lvov (Karol Wild), and Kraków (Daniel Edward Friedlein). Books published in Galicia were also distributed in his bookshop by Jaroslav Leitgeber. He widely advertised in his prospectuses, for example, the series “Nauka i Sztuka” [‘Science and Art’], planned by the Society of Higher Schools Teachers in Lvov for people with secondary education, and intended to consist of popular science works on history, art history, literature.¹¹

Stefan Dippel, in his memoirs, drew attention to another fact, proof of the unity of bookselling: the mutual exchange of apprentices.¹² Individual booksellers, who later opened their own businesses, apprenticed in renowned bookshops not only outside the country, but also in the various annexations. The well-known bookseller from Lvov, Bernard Połoniecki, worked in bookshops in Kielce and Warsaw before leaving for an apprenticeship in Leipzig and Vienna. AT F. Hoesick in Warsaw was apprenticed to another Lvov bookseller, Herman Altenberg. Marian Krzyżanowski also served his apprenticeship in Warsaw, at the Gebethner & Wolff company, before taking over the Kraków bookshop after his father. This also applied to booksellers working in smaller centres, for example, the bookseller from Tarnów, Józef Pisz, studied book-selling in Warsaw and Łódź.

The difficulties created by censorship also affected the publishing movement,¹³ since books by writers banned by Russian or Prussian censorship were published under pseudonyms in Galicia.¹⁴ As Janusz Dunin writes, “ludzie związani z tzw. ziemiami zabranymi, byłym Księstwem Litewskim, jeśli pragnęli publikować przynosili się na teren Galicji, albo wysyłali tam swoje teksty.

¹⁰ M. Foć, M. Romanowska, *Jan Konstanty Żupański. Życie i dzieło*, Poznań 1996, pp. 116–117.

¹¹ I. Kandulska, *Działalność Jaroslawa Leitgebiera – drukarza, księgarza, wydawcy i pisarza ludowego w latach 1873–1914*, “Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1979, No. 15, p. 116.

¹² S. Dippel, *O księgarzach, którzy przeminęli*, Wrocław 1976, p. 50.

¹³ Optional publishing forms should be mentioned here, variant book texts published in Galicia, dedicated to the Kingdom of Poland. Selected volumes of a popular series “Biblioteka Mrówki” [Ant’s Library] were published in such a form in Lvov, first by A.D. Bartoszewicz, and then by B. Połoniecki. Although this form was also supported by economical considerations, in turn it enabled the Poles from the Kingdom, albeit in a shorter form, to enjoy the same publications as their countrymates from Galicia.

¹⁴ For example Spółka Wydawnicza Polska in Kraków published in 1902 the novel *Upiory* [Ghosts] by Walery Przyborowski, the background of which was the January Uprising, was forbidden by the Russian censorship.

Kraków i Lwów stały się również ważnymi centrami publikacji dla osób pochodzących z Kresów Północno-Wschodnich¹⁵ [‘people connected with the so-called partitioned lands, the former Duchy of Lithuania, if they wanted to publish, moved to Galicia or sent their texts there. Krakow and Lvov also became important centres of publication for people from the North-Eastern Borderlands’]. He cites the example of the Lithuanian-born A.D. Bartoszewicz, who came from Lithuania and settled in Lvov, establishing a well-known circulation bookshop there. The Warsaw firm of Gebethner and Wolff opened a branch in Krakow, which operated under the name G. Gebethner & Co. It enabled not only the distribution of editions in Galicia but also the publication of those publications that, due to censorship, could not be published in Warsaw. Aleksander Nowolecki had to leave Warsaw after the January Uprising, and from then on, he ran his publishing and bookselling business in Krakow.¹⁶

Polish books were widely distributed in Upper Silesia. Maria Kalczyńska mentions among the bookselling and publishing companies maintaining contacts with Upper Silesia at the turn of the 19th and 20th centuries, also many from outside the Prussian partition, e.g. from Cieszyn, Kraków, Lvov, Warsaw, and Vilnius.¹⁷ Despite the censorship bans and confiscations that Polish books met with, they were continuously delivered to Silesia, “a policja nie była w stanie wytropić wszystkich, a tym bardziej poddać je procesom sądowym”¹⁸ [‘and the police were unable to track them all down, let alone subject them to prosecution’]. The stock of Kraków prints present in Silesian libraries of various types during the period in question was characterised by Anna Tokarska.¹⁹

Publishing initiatives, uniting Poles from the various annexations, were not only undertaken by booksellers-publishers. First, mention should be made of the role of the Academy of Arts and Sciences [Akademia Umiejętności – AU], established in Kraków in 1872, which sought to encompass the scientific affairs of the entire nation under its protection. Since the Austrian government did not provide the Academy with sufficient funds to fulfil its statutory tasks, its existence was made possible by the generosity of the public. Poles from all partitions and emigrants helped spontaneously. The largest number of donors at the beginning of the Academy’s existence came from the Russian partition.

---

¹⁵ J. Dunin, *Losy książki polskiej w Wilnie XIX-XX wieku a jej sytuacja na terenie Galicji. (Próba ujęcia konfrontatywnego)*, [in:] *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*. Vol. 5, ed. by J. Jarowiecki, Kraków 2001, p. 38.

¹⁶ M. Kocójowa, *Geneza księgarni, działalność i exodus z Warszawy Aleksandra Nowoleckiego*, “*Roczniki Biblioteczne*” 1980, Vol. 24, No. 1, pp. 298–299.

¹⁷ M. Kalczyńska, *Drogi rozchodzenia się książki polskiej na Górnym Śląsku na przełomie XIX i XX wieku*, “*Studia Bibliologiczne*” 1998, Vol. 11, pp. 29–30.

¹⁸ *Ibidem*, p. 25.

¹⁹ A. Tokarska, *Książki, ludzie, idee. Kontakty kulturalne Górnego Śląska z Krakowem w dobie niewoli narodowej*, Katowice 2003, pp. 24–38.

These funds allowed for the establishment of scholarships and scientific prizes and also for a widely developed publishing activity. The Academy published works by Polish scholars from the various annexations. In addition, the Academy organised research expeditions to the territories of the other annexations to collect materials for its publications.²⁰

From its inception, the Academy of Arts and Sciences made efforts to distribute its publications also outside Galicia. Initially, this was done in Warsaw by the Gebethner & Wolff company and in Poznań by M. Leitgeber bookshop.²¹ In 1891, the Academy broke off its previous contracts and concluded a new one with the bookshop of the Spółka Wydawnicza Polska publishing house, which from then on was to be the only one to dispatch publications both in Galicia and in other Polish lands, and abroad. However, there were difficulties in distributing the Academy's publications within the Kingdom – the Gebethner & Wolff bookshop refused to undertake this task. However, it did agree to act as an intermediary in distributing the Academy's publications to its members and committee collaborators in the Kingdom.²² In the following years, however, attempts to distribute its own publications in the area were not abandoned. Particularly successful were historical publications, memoirs, literary texts, and works on the history of literature, e.g. in 1908 the Gebethner & Wolff bookshop sold 149 copies of Ignacy Domeyko's *Pamiętniki* [Memoirs], and ordered as many as 200 copies of Tadeusz Korzon's treatise *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*²³ [The history of wars and militarism in Poland].

Publishing ideas were also born during the historical and literary-historical conventions organised by the Academy, which were attended by scholars from all annexations. The first convention of Polish historians was organised in 1880 to celebrate the 400th anniversary of the death of Jan Długosz. It was also attended by newcomers from Poznań and Pomerania, and a few participants from the Kingdom. The convention was marked by a discussion on the need to undertake work on source publications for Polish history. Further conventions were held in 1890 and 1900, also with the participation of scholars from outside Galicia. The first literary-historical congress took place in 1880, on

²⁰ Among the first was the travel of Stanisław Smolka in 1874, related to the inquiry in the archives of Prussia, Pomerania, and Great Poland, for the needs of the third volume of *Monumenta Poloniae Historica*. The other scientific travel was taken by O. Kolberg to the Masuria territories. In the result of that, one of the volumes of Lud was created, publication of which was funded by the Academy. See: W. Bieńkowski, *Kraków a Warmia i Mazury w XIX i XX wieku. Kontakty naukowe oraz związki kulturalne*, "Rocznik Olsztyński" 1975, Vol. 11, pp. 75–76.

²¹ K. Stachowska, *Starania Polskiej Akademii Umiejętności o upowszechnianie własnych nakładów wydawniczych w latach 1873–1952*, "Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie", 1969, Vol. 15, p. 28.

²² Ibidem, p. 35.

²³ Ibidem, pp. 40–42.

the occasion of the 300th anniversary of Jan Kochanowski's death, and another in 1884. In 1889, the series "Biblioteka Pisarzy Polskich" [Library of Polish Writers] was launched to popularise monuments of Polish literature, mainly from the 16th century.

For the next convention, named after Mikołaj Rej, in 1906²⁴ the Academy prepared commemorative publications, including the beautifully published *Zwierciadło Reja* (Rej's Mirror) and Aleksander Brückner's monograph on the writer. The participants emphasised, among other things, bringing about the publication of a number of monumental source editions, which was the realisation of the demands of the first congress of 1880.

Not only the Academy of Arts and Sciences organised conventions, which provided an opportunity for scholars from all the annexations to meet, and they resulted not only in an exchange of ideas and a demonstration of the unity of Polish science, but also in occasional publications and in the implementation of postconvention resolutions. The conventions of physicians and natural scientists organised from 1869 onwards played an important role,²⁵ the first was held in Kraków on the initiative of Józef Dietl and joined participants from all partitioned lands. Similar meetings, though not as systematically, were organised by other professional circles, e.g. technicians, miners and steelworkers, journalists, educators,²⁶ and most of them were followed by occasional publications, which were an expression of the unity of individual communities in a country divided by the partitioners.

Jubilee celebrations and patriotic and religious ceremonies

As factors driving the publishing movement, and at the same time events uniting Poles from all annexations, one can point to patriotic and religious celebrations and jubilees. They took place in all the districts, but Kraków was most famous for them.²⁷ They were held to commemorate anniversaries of important historical events, such as the 200th anniversary of the relief of Vienna (1883), the 100th anniversary of the 3rd May Constitution (1891), the 100th anniversary of the Kościuszko Uprising (1894), the 600th anniversary of the restoration

---

²⁴ The date of the convention, which coincided with the strikes in 1905, was postponed twice, to enable participation of the scientists from the Kingdom. Many of them actually arrived; the sessions were chaired on their behalf by Tadeusz Korzon. See: J. Hulewicz, op. cit., p. 143.

²⁵ J. Cabaj, "Jesteśmy i być chcemy". *Z organizacji i statystyki zjazdów międzyzaborowych polskich środowisk medycznych i przyrodniczych, 1869–1914, część 1.*, "Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 2004, Vol. 49, No. 3/4, pp. 135–156.

²⁶ Idem, *Zjazdy międzyzaborowe polskich środowisk naukowych i społeczno-zawodowych w latach 1909–1914, część 2.*, "Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 2005, Vol. 50, No. 1, pp. 51–78.

²⁷ B. Wilk, *Uroczystości patriotyczno-religijne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej (1860–1914)*, Kraków 2006.

of the Jagiellonian University (1900), and the 500th anniversary of the victory at Grunwald (1910). They were also organised on the occasion of anniversaries connected with eminent Poles: 400th anniversary of the birth of Nicolaus Copernicus (1873), 50th anniversary of the literary work of Józef Ignacy Kraszewski (1879), 100th anniversary of the birth of Adam Mickiewicz (1898), 100th anniversary of the birth of Juliusz Słowacki (1909). They were also connected with funerals of eminent persons, such as the second funeral of Kazimierz Wielki (1868), the bringing of the remains of A. Mickiewicz to Wawel (1891). They provided an opportunity to disseminate knowledge of historical events and to awaken a sense of pride in belonging to the Polish nation and in the greatness of the state and in its outstanding representatives. This was stimulated not only by participation in these celebrations, but also by commemorative publications: scholarly dissertations, literary works presenting events or historical figures.²⁸ Some of these were published in huge editions for the time, such as Stanisław Tarnowski's *Wspomnienie o Janie III Sobieskim królu polskim* [A Memoir of Jan III Sobieski, King of Poland] published on the occasion of the 200th anniversary of the relief of Vienna, in a print run of 25,000 copies by the Municipality of the City of Kraków, and intended to be distributed free of charge to participants in the celebrations.²⁹ The same was true of other ceremonies: care was taken to ensure that those taking part, often visitors from distant places outside Galicia, could obtain commemorative publications. If they were not distributed free of charge, the prices of some of them were very low, so they were available to the widest possible range of people. For example, the brochure *O naczelniku Kościuszcze w setną rocznicę zwycięstwa pod Raclawicami* [On the Kościuszeko in the 100th anniversary of the victory at Raclawice] by Kasper Wojnar, published to commemorate the 100th anniversary of the Kościuszeko Uprising, cost five cents, and *Pieśni narodowe staraniem młodzieży na pamiątkę setnej rocznicy bohaterstwa ludu polskiego wydane* [National Songs by Young People to commemorate the 100th anniversary of the heroism of the Polish people], published on the same occasion, cost four cents. Both publications were issued in huge editions: the first one had two editions – a total of 20,000 copies, and the second one had as many as 32 editions.³⁰

²⁸ W. Bienkowski, *Krakowskie wydawnictwa obchodów kościuszkowskich w 1894 roku*, "Studia Bibliologiczne" 1995, Vol. 9, pp. 164–171.

²⁹ Tenże, *Wydawnictwa obchodu dwustulecia odsieczy wiedeńskiej w 1883 r. i ich rejestracja bibliograficzna*, [in:] *Kultura książki w Krakowie...*, p. 22.

³⁰ W. Bienkowski, *Obchody kościuszkowskie w Krakowie w 1894 roku*, [in:] *Kraków w powstaniu kościuszkowskim*, ed. by J.M. Małecki, Kraków 1996, pp. 129–130.

Therefore, visitors from the other annexations took away from Kraków not only impressions, but also commemorative publications, which they could pass on to those compatriots who could not take part in the celebrations.³¹

Another opportunity to stock up on books was provided by the pilgrimages of citizens from the Prussian and Russian partitions to Kraków, where the cult of saints, particularly St Stanislaus,³² had developed. Their participants took home not only religious books but also volumes of poems by Maria Konopnicka and Polish patriotic publications with works by various authors.³³ At the end of the 1880s, pilgrimages of Upper Silesians to Kalwaria Zebrzydowska and Alwernia intensified and lasted until the outbreak of the First World War. Some publishing houses, e.g., of the Foltyn family in Wadowice, were orientated to serve the pilgrimage movement, publishing prayer books and various types of commemorative prints. Also, pilgrimages to Częstochowa were a source of Polish books for Silesians. For the needs of pilgrims, a Pauline printing house worked here. Religious books brought from pilgrimages or delivered to Silesian bookshops by specialised printing works in Częstochowa are in many cases ascribed to the role of the first Polish language textbook for the Silesian population.³⁴

Bibliographic registration

Bibliographic registration was of great importance for showing Polish writing created in the post-partition period as a whole by the Polish nation. Obviously the *Bibliografia Polska* by K. Estreicher covering the 19th century should be mentioned first. It is well known that Estreicher undertook this gigantic work for patriotic reasons. He mentioned this in the introductions to the individual volumes. As his grandson wrote: “W pierwszym rzędzie autorzy *Bibliografii* chcą pokazać rozmiary tej kultury, udokumentować jej znaczenie i to zarówno w wieku XIX, jak i w wiekach poprzednich. W okresie ucisku po powstaniu

---

³¹ The participants in the patriotic ceremonies were controlled at the borders. It touched specifically the Silesians, for example those returning from Grunwald ceremonies in 1910 were detailedly controlled at the border in Mysłowice. Apart from a few banners and national decorations, books, songbooks, occasional publications, leaflets, and postcards were confiscated.

³² The Silesians were the most eager pilgrims to Kraków for religious holidays. Pilgrims had been organised since 1870 during Pentecost by the editors of Silesian journals: “Katolik”, “Gazeta Opolska”, “Nowiny Raciborskie”. The first one was attended by 800 people. The pilgrims were an occasion for patriotic education of their participants. They were patriotic demonstrations against partitioners by their nature. A committee was established in Kraków before each of them, elaborating an agenda for the pilgrims.

³³ M. Pater, *Polskie dążenia narodowe na Górnym Śląsku (1891–1914)*, Wrocław 1998, p. 238.

³⁴ M. Kalczyńska, op. cit., p. 20.

styczniowym szło dziadkowi o podtrzymanie na duchu prześladowanych...’’³⁵ [‘In the first place, the authors of the *Bibliography* want to show the extent of this culture, to document its significance, both in the 19th century and in previous centuries. In the period of oppression following the January Uprising, the grandfather’s aim was to keep the spirits of the persecuted alive...’]. The bibliography covered the whole of the Polish lands. Estreicher wanted to show that, despite the fact that individual parts of the Polish lands belonged to the partitioning states, Polish literature should be treated as a whole, and only then can it be compared in terms of numbers with the publishing output of other countries. His characteristic desire was to register even the smallest prints, including *dojutrka* [until-tomorrows] – as he called ephemera, which could, in his opinion, testify to important events. This also stemmed from patriotic motives, a desire to show the wealth of Polish writing. Estreicher drew materials for his bibliography from the collections of libraries in the individual partitions. He used the catalogues of the Ossolineum Library, the Warsaw Main School Library, and the Jagiellonian Library.

The second half of the 19th century also saw the first attempts at current registration of Polish writing. A major role was played here by booksellers, who were no longer satisfied with the catalogues of individual companies and therefore began to publish bibliographical periodicals. The first of these, published by, among others, Feliks Franke in Lvov, Jakub Żegota Wywiąkowski in Kraków, M. Leitgeber in Poznań, Stanisław Czarnowski in Warsaw, and A.D. Bartoszewicz in Lvov, did not usually appear for long.³⁶ It was not until the “Przewodnik Bibliograficzny” [‘Bibliographical Guide’], a monthly founded in Kraków in July 1878 by Władysław Wisłocki, custodian of the Jagiellonian Library, that a systematic record of current publishing production began. The editors made every effort to ensure that the magazine covered all Polish publishing output. In 1901, another important bibliographical periodical started to be published in Warsaw: the monthly “Książka” [‘The Book’]. This periodical, too, provided an overview not only of what was new published by Warsaw-based companies, but also in the other annexed parts. It also contained a critical section with reviews of publications in various fields of knowledge and fiction. Both “Przewodnik Bibliograficzny” (from 1880 onwards) and “Książka” chronicled book-related events: new publications, the activities of book and printing companies, libraries in various parts of the Polish lands, regardless of their nationality, the resources and new acquisitions of the Jagiellonian Library. Thanks to this, scholars from the other annexations gained an overview of the works, manuscripts, and old prints that interested them.

³⁵ Cited after J. Korpała, *Karol Estreicher [st.] twórca “Bibliografii polskiej”*, Wrocław 1980, p. 221.

³⁶ J. Korpała, *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969, pp. 180–182.

The role of current bibliographical information in the form of advertisements in the press of a given annexation, concerning new publications in other annexations, should also be emphasised.³⁷ Bookshop and publishing catalogues, in which the prices of books were given in the currencies of the individual partitioning states, are also a testimony to inter-annexation contacts. Catalogues and prospectuses were also published specifically for buyers from other countries. Two such catalogues were issued, for example, by Spółka Wydawnicza Polska in Kraków. One of them, who presented the series “Nowa Biblioteka Uniwersalna” [‘New Universal Library’] to booksellers from the Prussian partition, suggested that it was easier to smuggle single sheets across the border than bound volumes. The second one was issued for booksellers from the Russian partition and contained a list of books published by the Company that were forbidden by the censorship. Such publications were also mentioned in other catalogues of the company. In turn, the Poznań bookshop of M. Leitgeber & Co. published the prospectus of the series “Biblioteka Najcelniejszych Utworów Europejskich” [‘The Library of the Best European Works’], published by S. Lewental in Warsaw, which it accepted as its main store. In addition to information of interest to readers in general, regardless of nationality, the terms of subscription in the Prussian partition and Germany were given.

The printing houses

The liaison between the annexations was also maintained by the printing houses, who worked on behalf of publishers from different annexations. In the second half of the 19th century, the Kraków printing houses, which were distinguished by the quality of their services, began to dominate. The quality

---

³⁷ For example, it is demonstrated by Zofia Byczkowska, in the case of the advertising of fiction books in the journals “Zorza” and “Gazeta Świąteczna” published in Warsaw. In both titles advertisements of the books published within the Kingdom of Poland dominated; however, advertisements concerning Galician publications or those from the Prussian partition also emerged. The similar phenomenon was observed by Krystyna Heska-Kwaśniewicz, who analysed the promotion of the Polish book in the journal “Zaranie Śląskie”. In the section “Najpoczytniejsze książki polskie” [The most read Polish books] were published, among others, extensive information about Wyspiański’s works published in Kraków. The Silesian journals were informing about the prints forbidden for distribution, which actually was an effective advertisement for them. Much space was devoted to the events from the Kraków book world in “Gazeta Kaliska”. See: Z. Byczkowska, *Popularyzacja książek beletrystycznych w czasopiśmie ludowych Królestwa Polskiego w latach 1866–1898*, “Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1891, No. 18, pp. 123–149; M. Kalczyńska, op. cit., pp. 24–25; D. Wańka, *Krakowski świat książki w “Gazecie Kaliskiej” (1893–1914)*, [in:] *Kraków Lwów. Książki – czasopisma – biblioteki XIX i XX wieku*. T. 2, ed. by H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik, pp. 110–120. K. Heska-Kwaśniewicz, *Promocja książki polskiej na łamach “Zarania Śląskiego” w latach 1907–1912*, [in:] *Książka polska na Śląsku 1900–1922. Zarys problematyki*, ed. by M. Pawłowiczowa, Katowice 1993, pp. 91–97.

of prints produced here was ensured by artistic directors, who in individual printing houses were well-known artists of the time. As Ludwik Fiszer wrote in his memoirs, the superiority of the Kraków printing houses over the Warsaw ones was additionally proved by the fact that they always had a stock of various kinds of paper and it was cheaper than in Warsaw. Thus, for example, the Printing House of W.L. Anczyc & Co. carried out orders from Warsaw booksellers, including those of Michał Arct, F. Hoesick, Jakub Mortkowicz, and the bookshop of Edward Wende & Co. It also printed the publications of the Mianowski Fund.³⁸ The National Printing House, headed by Napoleon Telz, an excellent professional, also had clients from various annexations. From Warsaw, it was used by the bookshops of Gabriel Centnerszwer, Józef Fiszer, Jakub Mortkowicz, E. Wende & Co, and from Łódź by Rudolf Wegner.

The printing houses worked mainly on behalf of various publishers, but also conducted more or less developed publishing activities themselves.³⁹ They published scientific works, textbooks, and fiction. Among the Kraków printing houses' own editions, noteworthy are occasional publications, published on the occasion of various celebrations held in Kraków: the 200th anniversary of the relief of Vienna, the 100th anniversary of the 3rd of May Constitution, the 100th anniversary of the Kościuszko Uprising, the ceremony of laying A. Mickiewicz's corpse at Wawel Castle, and the 100th anniversary of his birth, the 50th anniversary of J.I. Kraszewski's literary work. Such publications, purchased by participants in these celebrations from other partitions, had a chance to reach all corners of the Polish lands.

Printers, like booksellers, practised in establishments located in the various annexations. For example, Józef Filipowski, who later became manager of the Jagiellonian University Printing House, learnt his trade in J. Buszczyński's printing house in Toruń, while another outstanding printer from Kraków, Józef Łakociński, worked in the Warsaw printing houses of Józef Ungier and Józef Berger before taking over as manager of the "Czas" Printing House. Berger, on the other hand, who was also a bookseller, practised with Ambroży Grabowski in Kraków. Łakociński, who was held in high esteem by the printing community, appealed in his letter to the "Przewodnik dla Spraw Drukarsko-Litograficznych" ['Guide to Printing and Lithography Matters'] published in Lvov for typesetters to improve their proficiency in Polish not only to avoid causing proofreaders' work. He believed that they should become "częścią tej armii, która broni swej mowy ojczystej i stara się uchronić ją od skażenia i obcych

³⁸ H. Broda, *Działalność drukarska i bibliofilska Wacława Anczyca*, "Roczniki Biblioteczne" 1979, Vol. 23, p. 135.

³⁹ A. Gruca, *Działalność wydawnicza drukarni krakowskich w okresie autonomii galicyjskiej*, [in:] *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-biograficzne*, ed. by E. Andrysiak, Łódź 2011, pp. 135–146.

naleciałości”⁴⁰ [‘part of that army that defends its mother tongue and tries to protect it from contamination and foreign impurities’].

The libraries

Books published in different locations within the Polish territories found their way to libraries in particular partitions. However, in each of them, the owner of the book collection was not allowed to legally enrich it with all the books that he found interesting. Tadeusz Epsztein, describing book collections of the Polish gentry in Ukraine, in the Russian partition, mentioned the Tsarist clerks who controlled the libraries in search of forbidden literature. This does not mean that literature of that kind was not stored in these collections. The libraries’ owners either smuggled forbidden books through the border, carrying them in special hiding places or sewn into clothes, or benefitted from the help of Jewish merchants, who “chcąc i tu dobrze zarobić, szwarcowali przez granicę w Brodach pod chałatami wszelkie zakazane druki” [‘wanting to earn good money also here, smuggled across the border in Brody forbidden prints under coats’], as Maria Kopernicka mentioned in her memoirs.⁴¹ They also reached the readers with the support of travelling libraries, which spread in the second half of the 19th century.⁴²

Private libraries, developed in different partitions, were usually orientated not only to answer the needs of their owners. Many of them were collected and available according to a clear agenda, focused on protection and documentation of cultural and scientific output of the nation, with an intention to transfer the national heritage to a further generation. It regarded specifically large gentry libraries, which not only collected valuable objects but also became workshops of the scientists from different partitions. The Kórnik Library is a good example of that. It conducted, as in the library of the Poznań Society of Friends of Learning, inquiries of scientists from outside Greater Poland. Moreover, it lent the collections to diversified locations, from other partitions as well. Valuable Kórnik manuscripts travelled to Kraków and Lvov, utilised there for editorial works.⁴³ The Academy of Learning and Sciences was the institution borrowing them

---

⁴⁰ J. Łakociński, [List do Redakcji], “Przewodnik dla Spraw Drukarsko-Litograficznych” 1889, Vol. 1, p. 91.

⁴¹ Cited after T. Epsztein, *Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*, Warszawa 2005, p. 64.

⁴² Ibidem, s. 65; T. Epsztein, *Biblioteki wędrowne w dworach ziemiankich na Lubelszczyźnie w XIX i XX wieku*, [in:] *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie. Materiały II sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamojskich w Kozłówce 22–24 maja 2002*, compil. by R. Maliszewska, Kozłówka 2003, pp. 555–561.

⁴³ A. Mężyński, *Biblioteka Kórnicka Jana Działyńskiego*, “Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1976, No. 12, p. 128.

the most often, among others for Stanisław Windakiewicz, Tadeusz Grabowski, Jan Łoś, Stanisław Kutrzeba.⁴⁴ K. Estreicher, Teodor Wierzbowski, Oswald Balzer⁴⁵ also used the Kórnik collections by borrowing to the place of living. Z. Celichowski answered a lot of inquiries from the scientists from different sides of the Polish lands, among others from Aleksander Kraushar, Klemens Kantecki. However, also the Kórnik Library librarians received information from other libraries in that way, like Wojciech Kętrzyński during his work on the following volume of *Acta Tomiciana*, who was unable to personally visit Warsaw libraries due to his participation in the January Uprising. In turn, after moving to Lvov, he offered assistance in searching for information to this publication in the Ossolineum collection.⁴⁶

The development of private library collections often depended on the wealth of the owner. In contrast, the phenomenon of social patronage should be considered in the case of institutional libraries, beyond partitions. The library established in 1856 by the Kraków Scientific Society was enriched thanks to donations, the predecessor of the AU library. The Academy had small funding for the library collection development, thus it was enlarged mostly thanks to the donators of single books or the whole book collections coming from different parts of the Polish lands. For example, the valuable donation of manuscripts and the Vilnius newspaper came from Stanisław Filip Krzyżanowski, the landlord from Ukraine. Another precious book collection consisting of more than ten thousand works, manuscripts, maps, and engravings, was received by the library after the death of the renowned Warsaw bibliographer and bibliophile, Cyprian Walewski, from his brother.⁴⁷

The donations were the main source of collection development also for the Library of the Poznań Society of Friends of Science, established in 1857. They came from different social circles, also from outside the Prussian partition. They included single books and manuscripts, often of unique character, or whole book collections.⁴⁸ Aniela Koehlerówna attributes this remarkable generosity to social understanding, that the Society was “bastion obronny przeciw zakusom germanizacji, że toczy się tu w sposób swoisty patriotyczna walka o zachowanie poczucia narodowego wśród Polaków w zaborze pruskim”⁴⁹

⁴⁴ D. Zagartowska, *Bibliotekarz*, “Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1996, No. 24, p. 29.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 30.

⁴⁶ B. Kosmanowa, *Biblioteki polskie w Wielkim Księstwie Poznańskim*, Poznań 1982, pp. 188–189.

⁴⁷ D. Rederowa, Z. Jabłoński, *Zarys dziejów Biblioteki PAN w Krakowie w latach 1856–1956*, “Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1957, Vol. 1, p. 18.

⁴⁸ A. Koehlerówna, *Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857–1957*, “Roczniki Historyczne” 1957, Vol. 23, pp. 387–391.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 386.

[‘a defensive bastion against germanisation attempts, that this is a specific way of patriotic fight for preservation of the sense of nationality between Poles in the Prussian partition’].

The Jagiellonian Library also received valuable acquisitions from private persons. Their desire was to support the idea of *bibliotheca patria* in this way, managed by K. Estreicher, its director since 1868. He wanted to make the Jagiellonian Library the Polish national library, serving not only the needs of the Jagiellonian University. Therefore, he cared specifically for the development of the Polish book collection. Although the library had the right to a legal deposit, under the act of 1862, and since 1888 it also received the prints confiscated within the territory of western Galicia, however, these sources were not enough to achieve the goals determined by Estreicher, and the purchasing funds were little. Thus, the library was supported by donations. The list of donators from that period consisted of 330 names, including people from all partitions.⁵⁰ Among the largest was the one amounting to approximately 4,500 volumes legal book collection of Romuald Hube, professor in Petersburg and Warsaw, the collection of Marian Galle, medicine doctor and collector from Żytomierz. The libraries were also supplied with the donations from booksellers, not only from Galicia. The donators include: Adam Zawadzki from Vilnius, Józef Chociszewski from Chełmno, M. Glücksberg and G. Sennewald from Warsaw, Karol Miarka from Mikołów, as well as booksellers and publishers working outside the Polish lands: Jan Nepomucen Bobrowicz from Leipzig and Eustachy Januszkiewicz from Paris. Thanks to such activities, the collections of the Polish department increased by three times, and the Jagiellonian Library at the turnover of the 19th and 20th centuries became the richest Polish library, well-stocked in *polonica*.

The donations, while including valuable positions, also resulted in the increase of doublets in libraries. Those in their possession were exchanging them with the others, regardless of localisation. Thus, for example, the PTPN Library published the printed list of doublets, of which the most were acquired by the Jagiellonian Library.⁵¹ Inter-annexation exchange was also conducted by the owners of private libraries. Bogumiła Kosmanowa cites the statement of Włodzimierz Dzieduszycki on this subject:

“Mój śp. Ojciec Józef Dzieduszycki zbierał książki polskie i trudnił się bibliografią naszą równocześnie ze swoim szwagrem i siostrzeńcem śp. Tytusem Działyńskim. Mój Ojciec stworzył bibliotekę u siebie w Poturzycy (Galicja), jak mój Wuj składał takową w Kórniku. Porozumieli się ze sobą i bardzo czę – sto

---

⁵⁰ W. Berbelicki, *Dary dla Biblioteki Jagiellońskiej w l. 1868–1904*, “Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1959, Vol. 11, No. 1–2, pp. 62–63.

⁵¹ B. Kosmanowa, *Biblioteki skarbnicami polskości w Wielkim Księstwie Poznańskim (do czasów Kulturkampf)*, “Przegląd Humanistyczny” 1981, Vol. 25, No. 10–12, p. 30.

zmiany robili...”⁵² [‘My late Father Józef Dzieduszycki collected Polish books and worked on our bibliography simultaneously with his brother in law and nephew late Tytus Działyński. My Father created the library at home in Poturzyca (Galicia), as my uncle did in Kórnik. They consulted with each other and often made changes...’]. The bookshops also participated in this exchange. This was the case for the Kórnik Library, which cooperated not only with Poznań but also with Warsaw (Gebethner & Wolff) and Kraków (of Aleksander Fusiecki) companies. Besides, Fusiecki within the Prussian partition maintained contacts not only with the Kórnik Library, but also with Poznań booksellers: Żupański and Józef Lissner, as well as with Ernest Wilhelm Günter from Leszno, as a bibliophile he stayed in touch with book collectors from all over the country.⁵³

Conclusions

Anna Aleksiewicz in the article describing the role of the Polish book in developing liaisons among particular partitions in the first half of the 19th century⁵⁴ determined a number of supporting factors, such as unity of literature, monumental scientific works, the role of journals, emigrant book in dissemination of the contents forbidden by the partitioners’ censorship, and the activities of domestic booksellers and publishers in that range. She emphasised the contribution of libraries of different types in collection and dissemination of the national heritage. Most of these features remained significant in the second half of the 19th century. The role of some changed due to different political situation. The introduction of Galician autonomy should be mentioned first, which brought a number of freedoms, also influencing the world of a book. Kraków grew up to the role of an important place, called the centre of Polishness, the Polish Athens. The establishment of the Academy of Learning and Sciences here was significant for the world of the book, which not only integrated scholars from all partitions but also ran a wide-scale publishing activity. Diversified patriotic ceremonies, joining inhabitants of particular partitions, also played a role as a stimulator of the publishing movement. In turn, the significance of Vilnius decreased. The years of repressions after the collapse of the January Uprising were particularly difficult for this town, when numerous searches for forbidden literature were conducted in bookshops and the Polish publishing movement almost froze. However, the attempts of dissemination of the Polish

---

⁵² Cyt. za B. Kosmanowa, *Biblioteki skarbnicami...*, p. 26.

⁵³ Schmager G., *Fusiecki Aleksander Wojciech*, [in:] *Słownik pracowników książki polskiej*, ed. by I. Treichel, Warszawa-Łódź 1972, pp. 238–239.

⁵⁴ A. Majkowska-Aleksiewicz, *Rola książki w kształtowaniu więzi międzyaborowej w pierwszej połowie XIX w.*, “Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo” 1995, [Vol.] 19, pp. 75–90.

books for patriotic reasons can also be noted here, for example the publishing and bookselling activities of Eliza Orzeszkowa⁵⁵.

The topic discussed in this article is very broad. Therefore, only exemplary activities of book institutions were indicated, with the aim of maintaining the relationships among the partitions. Individual issues, concerning the role of printers, booksellers, libraries, or the book itself, can become the subject of other works.

References

- Berbelicki W., *Dary dla Biblioteki Jagiellońskiej w l. 1868–1904*, “Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1959, Vol. 11, No. 1–2 pp. 59–84.
- Bieńkowski W., *Krakowskie wydawnictwa obchodów kościuszkowskich w 1894 roku*, “Studia Bibliologiczne” 1995, Vol. 9, pp. 164–171.
- Bieńkowski W., *Kraków a Warmia i Mazury w XIX i XX wieku. Kontakty naukowe oraz związki kulturalne*, “Rocznik Olsztyński” 1975, Vol. 11, pp. 63–117.
- Bieńkowski W., *Obchody kościuszkowskie w Krakowie w 1894 roku*, [in:] *Kraków w powstaniu kościuszkowskim*, ed. by J. M. Małeckie, Kraków 1996, pp. 83–132.
- Bieńkowski W., *Wydawnictwa obchodu dwustulecia odsieczy wiedeńskiej w 1883 r. i ich rejestracja bibliograficzna*, [in:] *Kultura książki w Krakowie doby autonomii galicyjskiej*, ed. by M. Kocójowa, Kraków 1991, pp. 15–28.
- Broda H., *Działalność drukarska i bibliofilska Wacława Anczyca*, “Roczniki Biblioteczne” 1979, Vol. 23, pp. 127–153.
- Byczkowska Z., *Popularyzacja książek beletrystycznych w czasopiśmie ludowych Królestwa Polskiego w latach 1866–1898*, “Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1981, No. 18, pp. 123–151.
- Cabaj J., *“Jesteśmy i być chcemy”. Z organizacji i statystyki zjazdów międzyzaborowych polskich środowisk medycznych i przyrodniczych, 1869–1914, część 1*, “Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2004, Vol. 49, No. 3–4, pp. 135–156.
- Cabaj J., *Zjazdy międzyzaborowe polskich środowisk naukowych i społeczno-zawodowych w latach 1869–1914, część 2*, “Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2005, Vol. 50, No. 1, pp. 51–78.
- Dippel S., *O księgarzach, którzy przeminęli*, Wrocław 1976.
- Dunin J., *Losy książki polskiej w Wilnie XIX–XX wieku a jej sytuacja na terenie Galicji. (Próba ujęcia konfrontatywnego)*, [in:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, Vol. 5, ed. by J. Jarowiecki, Kraków 2001, pp. 35–41.

---

⁵⁵ A. Romanowski, *Między “mrozem” a “odwilżą”. Polski ruch księgarski i wydawniczy na Litwie i Białorusi w latach 1864–190*, [in:] *Życie literackie i literatura w Wilnie XIX–XX wieku*, ed. by T. Bujnicki and A. Romanowski, Kraków 2000, p. 67.

- Epsztein T., *Biblioteki wędrowne w dworach ziemiańskich na Lubelszczyźnie w XIX i XX wieku*, [in:] *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie. Materiały II sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamoyskich w Kozłowie 22–24 maja 2002*, compil. by R. Maliszewska, Kozłówka 2003, pp. 555–561.
- Epsztein T., *Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*, Warszawa 2005.
- Fiszer L., *Wspomnienia starego księgarza*, Warszawa 1959.
- Foć M., Romanowska M., *Jan Konstanty Żupański. Życie i dzieło*, Poznań 1996.
- Galos A., *Tendencje integracyjne i dezintegracyjne na ziemiach polskich w dobie powojennej (do 1914 r.)*, [in:] *Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX–XX w.*, ed. by H. Zieliński, Wrocław 1976, pp. 9–33.
- Gottlieb W., *Księgarstwo małopolskie przed wojną światową*, “Przegląd Księgarski” 1933, Vol. 19, No. 25, pp. 187–192.
- Gruca A., *Działalność wydawnicza drukarni krakowskich w okresie autonomii galicyjskiej*, [in:] *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-biograficzne*, ed. by E. Andrysiak, Łódź 2011, pp. 135–146.
- Gruca A., *Wydawnictwa poznańskie w asortymencie księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej w Krakowie (1890–1916)*, [in:] *Kultura książki w Krakowie doby autonomii galicyjskiej. Praca zbiorowa*, ed. by M. Kocójowa, Wrocław 1991, pp. 49–62.
- Heska-Kwaśniewicz K., *Promocja książki polskiej na łamach “Zarania Śląskiego” w latach 1907–1912*, [in:] *Książka polska na Śląsku 1900–1922. Zarys problematyki*, ed. by M. Pawłowiczowa, Katowice 1993, pp. 91–97.
- Kalczyńska M., *Drogi rozchodzenia się książki polskiej na Górnym Śląsku na przełomie XIX i XX wieku*, “Studia Bibliologiczne” 1998, Vol. 11, pp. 18–30.
- Kandulska I., *Działalność Jarosława Leitgebera – drukarza, księgarza, wydawcy i pisarza ludowego w latach 1873–1914*, “Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1979, No. 15, pp. 107–136.
- Kocójowa M., *Geneza księgarni, działalność i exodus z Warszawy Aleksandra Nowoleckiego*, “Roczniki Biblioteczne” 1980, Vol. 24, No. 1, pp. 257–319.
- Koehlerówna A., *Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857–1957*, “Roczniki Historyczne” 1957, Vol. 23, pp. 381–430.
- Konopka M., *Adam Dominik Bartoszewicz redaktor, księgarz i wydawca lwowski (1838–1886)*, Kraków 1995.
- Korpała J., *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969.
- Korpała J., *Karol Estreicher [st.] twórca “Bibliografii polskiej”*, Wrocław 1980.
- Kosmanowa B., *Biblioteki polskie w Wielkim Księstwie Poznańskim*, Poznań 1982.
- Kosmanowa B., *Biblioteki skarbnicami polskości w Wielkim Księstwie Poznańskim (do czasów Kulturkampfu)*, “Przegląd Humanistyczny” 1981, Vol. 25, No. 10–12, pp. 21–37.
- Kostecki A., *Publikacje importowane na rynku księgarskim zaboru rosyjskiego w latach 1865–1904. Z problemów geografii kontaktów*, [in:] *Książka i prasa w syste-*

- mie komunikacji społecznej. Przeszłość, dzień dzisiejszy, perspektywy*, ed. by M. Juda, Lublin 2002, pp. 51–59.
- Łakociński J., *[List do Redakcji]*, “Przewodnik dla Spraw Drukarsko-Litograficznych” 1889, Vol. 1, p. 91.
- Majkowska-Aleksiewicz A., *Rola książki w kształtowaniu więzi międzypoborowej w pierwszej połowie XIX w.*, “Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo” 1995, [Vol.] 19, pp. 75–90.
- Mężyński A., *Biblioteka Kórnicka Jana Działyńskiego*, “Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1976, No. 12, pp. 117–175.
- Pater M., *Polskie dążenia narodowe na Górnym Śląsku (1891–1914)*, Wrocław 1998. Re-derowa D., Jabłoński Z., *Zarys dziejów Biblioteki PAN w Krakowie w latach 1856–1956*, “Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1957, Vol. 1, pp. 8–46.
- Romanowski A., *Między “mrozem” a “odwilżą”. Polski ruch księgarski i wydawniczy na Litwie i Białorusi w latach 1864–1890*, [in:] *Życie literackie i literatura w Wilnie XIX–XX wieku*, ed. by T. Bujnicki and A. Romanowski, Kraków 2000, pp. 51–96.
- Rulikowski M., *Księgarstwo i czytelnictwo polskie wobec wojny*, Warszawa 1915. Rulikowski M., *Księgarstwo polskie w Królestwie w czasie wojny*, Warszawa 1918.
- Stachowska K., *Starania Polskiej Akademii Umiejętności o upowszechnianie własnych nakładów wydawniczych w latach 1873–1952*, “Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1969, Vol. 15, pp. 16–87.
- Tokarska A., *Książki, ludzie, idee. Kontakty kulturalne Górnego Śląska z Krakowem w dobie niewoli narodowej*, Katowice 2003.
- Wańka D., *Krakowski świat książki w “Gazecie Kaliskiej” (1893–1914)*, [in:] *Kraków Lwów. Książki – czasopisma – biblioteki XIX i XX wieku*. Vol. 2, ed. by H. Kosętka, B. Góry, E. Wójcik, pp. 110–120.
- Wilk B., *Uroczystości patriotyczno-religijne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej (1860–1914)*, Kraków 2006.
- Zagartowska B., *Bibliotekarz [Zygmunt Celichowski]*, “Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1996, No. 24, pp. 9–39.